

นโยบายการจัดการสิ่งแวดล้อมบนฐานของทุนทางสังคมของ
องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น: แนวคิดและ **วิธีการบริหารงานที่เป็นเลิศ (Best Practices)**

ปิยะพงษ์ บุษบงก์ *

ความนำ

ภายหลังจากที่ทั้งโลกแตกตื่นกับปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของอุณหภูมิของโลก (Climate change) และภาวะโลกร้อน (Global warming) ประเด็นเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมได้รับการตระหนักในความสำคัญอย่างทวีคูณ เห็นได้จากการกลายเป็นประเด็นวาระ (Agenda) ในเวทีการหารือระหว่างประเทศ อาทิ การประชุมที่กรุงเบลเกรด (ยูโกสลาเวีย) เมืองทบิลีซี (สหภาพโซเวียต) กรุงบรัสเซล (สวิตเซอร์แลนด์) เมืองรีโอ เดอ จาเนโร (บราซิล) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกียวโต (ญี่ปุ่น) (วรวิฑู โรมรัตนพันธ์, 2551: 115-155) รวมถึง การกลายเป็นหัวข้อของการประชุมวิชาการอย่างกว้างขวาง จนกล่าวได้ว่าเรื่องนี้ถูกผูกโยงไปกับทุกเรื่อง ทุกแวดวง และทุกศาสตร์ เพราะเป็นโจทย์เกี่ยวกับการคงอยู่ของโลก

ด้วยเหตุที่กลายเป็นประเด็นระดับโลกหรือนานาชาติและมีฐานคติ (Basic assumption) ในทำนองว่า สาเหตุของปรากฏการณ์ที่น่าสะพรึงกลัวนี้ เกี่ยวข้องกับชั้นบรรยากาศที่ถูกทำลาย ซึ่งอยู่สูงเกินกว่าที่จะ แหยงหน้ามองเห็นและมีสาเหตุหลักมาจากการปล่อยก๊าซ ที่มีชื่อเรียกทางวิทยาศาสตร์โดยโรงงาน อุตสาหกรรม โดยเฉพาะในประเทศอุตสาหกรรมหรือประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจทั้งหลายที่เล่นแ่งกัน โดยการไม่ยอมลงนามในปฏิญญาบางอย่าง ทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเป็นหน่วยเล็กๆ เข้าใจกันไปว่าตนแทบจะไม่มีนัยยะใดๆ ต่อเรื่องนี้เลย หรือ หากจะทำอะไร ได้บ้างก็เป็นแต่เพียงการตามโลกหรือตาม กระแสนิยม (Trend) ไปเท่านั้นเอง

อย่างไรก็ตาม ข้างต้นถือเป็นความเข้าใจผิดร่วมของหน่วยการบริการสาธารณะระดับท้องถิ่น ทั้งหลายเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่งที่เดียว (Common misunderstanding) เนื่องจาก ข้อเท็จจริงก็คือ ก๊าซที่มีผลต่อการ ทำลายชั้นบรรยากาศมาจากแหล่งที่หลากหลาย อาทิ ก๊าซมีเทนจากการเกษตรกรรม คาร์บอนดำ (Black carbon) จากเตาถ่าน และที่สำคัญคือ ของเสียจากครัวเรือน ซึ่งข้อมูลจากสำนักงานกรุงเทพมหานครในปี 2551 สะท้อนว่าน้ำเสีย 70% ในกรณีเมืองหลวงของไทยมาจากครัวเรือน ที่เหลือเป็นน้ำเสียจากพาณิชยกรรม และภาคอุตสาหกรรม ทั้งนี้ น้ำเสียก่อให้เกิดก๊าซมีเทนที่เป็นสาเหตุของก๊าซเรือนกระจกที่ส่งผลให้เกิดภาวะ โลกร้อน จึงกล่าวได้ว่าของเสียจากครัวเรือนเป็นสาเหตุหลักสาเหตุหนึ่งของปัญหาโลกร้อน ไม่แพ้สาเหตุอื่น ทั้งปวงรวมถึงจำเลยของโลกอย่างภาคอุตสาหกรรมและประเทศมหาอำนาจที่ไม่ยอมลงนามในพิธีสารเกียว โต ซึ่งชัดเจนว่าภารกิจในเรื่องของการจัดการของเสีย (Wastes management) นั้น เป็นที่รับรู้กันในทุกระบอบ การปกครองว่าเป็นภารกิจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ดังนั้น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจึงเกี่ยวข้อง โดยตรงกับการแก้ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของอุณหภูมิและภาวะโลกร้อน

* อาจารย์วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ; รบ. (เกียรติคุณ) จุฬาฯ, รป.ม. จุฬาฯ

มากไปกว่านั้น สิ่งที่น่าประหลาดใจให้เห็นในแทบทุกท้องถิ่นก็คือ การเปลี่ยนแปลงของอุณหภูมิโลกและภาวะโลกร้อนนั้นสามารถสัมผัสได้ อาทิ ความร้อนระอุของผืนนาจนชาวนาที่มีความอดทนและชินชากับความลำบากยังต้องเบือนหน้าหนี การที่หลายพื้นที่ไม่สามารถทำการเกษตรตามปกติได้จากความผิดปกติของฤดูกาล หลายแห่งเกิดน้ำท่วมขัง รวมถึง บางปีการเพาะปลูกสามารถขายผลผลิตได้ในราคาสูงจนอดที่จะใส่ใจไม่ได้ ทั้งที่แท้ที่จริงแล้วที่เป็นเช่นนั้น เนื่องจาก ผลผลิตทางการเกษตรในท้องถิ่นเสียหายไปมากจากความแปรปรวนของอากาศ อาทิ ในบางพื้นที่พบเกล็ดน้ำแข็งเกาะอยู่บนรวงข้าว และบางพื้นที่ผลผลิตต่อไร่ต่ำอย่างน่าตกใจ จนทำให้ปริมาณการผลิตรวมของโลกลดลง ซึ่งแน่นอนว่าราคาผลผลิตย่อมสูงตามหลักอุปสงค์อุปทาน ด้วยเหตุนี้ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจึงไม่สามารถปฏิเสธปัญหาโลกร้อนได้และต้องเข้ามาดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาที่ไม่ได้เกิดขึ้นที่อื่นใดเลย แต่เกิดขึ้นที่ชุมชนท้องถิ่นพื้นที่ของตนเอง จนเทียบจะเรียกได้ว่ามันไม่ใช่ภาวะโลกร้อนอย่างเดียว แต่เป็นภาวะท้องถิ่นร้อนด้วย (Local warming)

จากที่กล่าวไปข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่านโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในตอนนี้ บทความนี้จึงพยายามประมวลแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ โดยมุ่งเน้นที่นโยบายการจัดการสิ่งแวดล้อมบนฐานของทุนทางสังคม (Social capital) ซึ่งมีคุณค่าในเชิงอุดมคติบางประการแฝงเร้นอยู่ อีกทั้งนำเสนอตัวอย่างที่ดีในทางปฏิบัติ (Best practices) ของการกำหนดนโยบายท้องถิ่นบนฐานของทุนทางสังคมในประเด็นด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม นี้ด้วย ซึ่งได้เรียนรู้ผ่านการทำวิจัยที่สนับสนุนโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และงานวิทยุภูมิอื่นๆ ที่ได้มีการศึกษาไว้ เพื่อเชื่อมโยงภาพอุดมคติ (ทฤษฎี) กับภาพความจริง (ปฏิบัติ)

1.นโยบายท้องถิ่นบนฐานของทุนทางสังคม

1.1.กระบวนการที่สนับสนุนนโยบายจากบนลงล่างสู่ล่างขึ้นบน

ในภาพรวม เมื่อก้าวถึงนโยบายสาธารณะ มักตกอยู่ภายใต้กระบวนการที่สนับสนุนจากบนลงล่าง กล่าวคือ นโยบายเป็นเรื่องของรัฐ ถูกกำหนดขึ้นมาด้วยความชอบพอของชนชั้นนำ (Elite preference) หรือเป็นผลผลิตของสถาบันของรัฐ (Institutional output) ก็แล้วแต่ โดยประชาชนทั่วไปที่เป็นจุดเริ่มต้นกับจุดจบของรัฐ เป็นเพียงผู้ปฏิบัติตามหรือรับผลกระทบจากนโยบาย ซึ่งกระบวนการที่สนับสนุนเช่นนี้ มีลักษณะสำคัญคือเป็นกระบวนการที่สนับสนุนจากบนลงล่าง (Top down approach)

ในขณะเดียวกัน การกำหนดนโยบายอยู่บนฐานของความเชื่อในมาตรฐานกลางบางประการจากที่มีสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับทุกกรณี (One best way) หรือ สามารถใช้หลักเหตุผลที่สมบูรณ์ (Rationality) ในการสร้างนโยบาย ซึ่งทุกฝ่ายต่างยอมรับในหลักการนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการชั่งน้ำหนักสิ่งที่ได้มากกว่าสิ่งที่เสียไปว่าอะไรมากกว่ากัน (Cost-benefit analysis) ทั้งนี้ ในการเลือกต้องเลือกทางเลือกที่ได้มากกว่าเสียมากที่สุด หรือเป็นทางเลือกที่สังคมส่วนรวมได้ประโยชน์สูงสุด (Maximum social gain) ทำให้การกำหนดนโยบายมีลักษณะเป็นนโยบายแบบมาตรฐานเดียว (Standardization) และแบบเหมารวม เสมือนโยนเสื้อให้ตัวเดียวแล้วคาดหวังว่าทุกคนจะใส่ได้พอดีตัวทั้งหมด (One size fit all)

นอกจากนี้ นโยบายสาธารณะในกระแสหลัก ยังมีลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การเชื่อในความรู้ทางเทคนิค (Technical knowledge) การแปรค่าของตัวเลขทางสถิติ และความรู้ที่ได้มาจากวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific method) ซึ่งมีฐานสำคัญคือการพิสูจน์ยืนยันได้ (Evidence-based) ด้วยผัสสะทั้ง 5 ไม่ว่าจะเป็นด้วยตา หู จมูก ปากหรือการสัมผัส และมีวิธีการได้มาซึ่งความรู้ที่น่าเชื่อถือ นั่นคือ มีเครื่องมือที่มีความตรง (Validity) และความเที่ยง (Reliability) ด้วยเหตุนี้ ภาครัฐซึ่งกุมความรู้ในลักษณะเช่นนี้ นั่นคือ เต็มไปด้วยนักเทคนิค หรือ ผู้รู้ในความรู้แบบที่ได้จากระบบการศึกษาแบบสากล (Universal knowledge) จึงสมควรเป็นตัวแสดงหลักในทางนโยบายอย่างไม่สามารถปฏิเสธได้ ทั้งนี้ กระบวนทัศน์เช่นนี้ ถูกเรียกรวมๆ ว่ากระบวนทัศน์แบบปฏิฐานนิยม (Positivism) หรือ แบบเชิงประจักษ์นิยม (Empiricism)

อย่างไรก็ตาม นโยบายสาธารณะกระแสหลักมีช่องว่างหลายประการ เมื่อการตัดสินใจในปรากฏการณ์จริง ยากที่จะหากรณีที่เป็นการตัดสินใจโดยใช้หลักเหตุผลที่สมบูรณ์ได้ กล่าวคือ มักมีข้อจำกัดในการใช้เหตุผล (Bounded rationality) จากข้อจำกัดของเวลา ข้อมูลข่าวสาร สถิติปัญหา จำนวนบุคลากรงบประมาณ เครื่องมือในการวิเคราะห์ ศักยภาพอื่นๆ ขององค์กร และเงื่อนไขทางการเมือง ทำให้การตัดสินใจโน้มเอียงที่จะต่อยอดจากของเดิมที่มีอยู่ (Incrementalism) สร้างดุลยภาพระหว่างกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง (Groups equilibrium) เป็นเรื่องของการต่อรองทางการเมือง (Political bargaining) เป็นการสร้างวาทศิลป์ทางการเมือง (Political rhetoric) หรือ เป็นความบรรจบเหมาะของกระแสต่างๆ จนต้องตัดสินใจแบบเพลงพาไป (Stream and window of opportunities) มากกว่า ซึ่งจะเห็นว่า การตัดสินใจทางนโยบายในโลกของความเป็นจริงใส่ใจต่อเรื่องบริบทเสมอ ทำให้วิธีคิดแบบเหมารวมที่มองข้ามบริบท หรือ “One size fit all” ถูกท้าทาย[†]

ในทำนองเดียวกัน การยึดติดกับความรู้เชิงเทคนิค ซึ่งนำไปสู่การพึ่งพาผู้เชี่ยวชาญก็ถูกท้าทายเช่นเดียวกัน โดยมีการให้ความสำคัญกับแหล่งที่มาของความรู้ที่หลากหลายมากขึ้น (Various sources of knowledge) ทั้งนี้ รวมไปถึงความรู้ท้องถิ่น (Local knowledge) หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย ในฐานะที่เป็นชุดความรู้อีกชุดหนึ่งที่เป็นความรู้ร่วมในชุมชน (Communal sensibility) เป็นวิถีของการสะท้อนความรู้สึกนึกคิด (Modes of expression) มีการรวมค่านิยม ความเชื่อ และความรู้สึกไว้ในชุดความรู้เหล่านั้น มีความหลากหลาย (Pluralistic) มีลักษณะเฉพาะเจาะจงกับบริบทของพื้นที่ (Contextualist) หรือเป็นความหมายของแต่ละท้องถิ่น (Local meaning) และเป็นหลักคิดทั้งแนวอธิบายเรื่องราวและแนวทางการปฏิบัติ (Logics of description and logics of prescription) โดยเป็นความรู้ที่สร้างจากความรับรู้ (Knowledge in sense making) มาจากความเชี่ยวชาญจากประสบการณ์ชีวิต (lived-experience-based expertise) อีกทั้งถูกล้อมรวมกับวิถีชีวิตจนนำไปสู่การคิดการตัดสินใจแบบอัตโนมติหรือไม่ต้องใคร่ตรอง (Spirit of passionate humility) ซึ่งมีคุณค่าไม่ต่างจากชุดความรู้สากลที่ได้มาด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์หรือหลักเหตุผลที่กระบวนทัศน์นโยบายแบบดั้งเดิมยึดมั่นถือมั่น จากที่มีผลในทางปฏิบัติ นั่นคือ เป็นชุดความรู้ที่เกี่ยวข้องและออกแบบวิถีชีวิตของผู้คนในโลกของความเป็นจริงได้มาก อีกทั้งถูกใช้และผลิตซ้ำอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่ชุดความรู้

[†] เรียนรู้เพิ่มเติมได้จาก: Dye, 1981; Shafritz, Layne and Borick, 2005; และ ปิยะพงษ์ บุญบงก์, 2552.

สากลมักจะหลุดลอยออกไปจากการอธิบายชีวิตและโลกทัศน์ของผู้คนที่แท้จริง (Geertz, 1983: 4-5, 12-14; Yanow, 2003: 234-245)

มากไปกว่านั้น ในมิติบทบาทของประชาชนทั่วไป ภายใต้กระบวนการทัศน์นโยบายแบบเดิมที่เชื่อมั่นในความรู้เชิงเทคนิค ทำให้ผู้คนทั่วไป แทบจะไม่ได้มีส่วนร่วมในทางการตัดสินใจเชิงนโยบายเลย เนื่องจากเป็นเรื่องของนักเทคนิคหรือผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง หากจะมีส่วนร่วมบ้างก็ในทำนองที่เป็นส่วนหนึ่งของเทคนิควิธีที่ถูกใช้ นั่นคือ มีส่วนร่วมภายใต้กรอบบางประการ ทำให้ถูกมองได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมแบบปลอมๆ (Pseudo participation) หรือ แนวนับ (Passive participation) หรือ การมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นเครื่องมือ (Instrumental activity/ value) (Considine, 1994: 130-163) นอกจากนั้น ในหลายกรณีการมีส่วนร่วมในระดับชุมชนกลายเป็นกระบวนการเรียนรู้ความรู้ใหม่จากข้างนอกและมีเพียงผู้นำในชุมชนเท่านั้นที่ได้มีส่วนร่วมเรียนรู้จริงๆ โดยการเรียนรู้ที่นั่นมักเป็นความรู้เชิงเทคนิคหรือความรู้ครอบงำ (Drysek, 1994: 126)

อย่างไรก็ตาม ในทางตรงกันข้าม กระบวนทัศน์นโยบายแบบใหม่ที่ใส่ใจบริบทของนโยบายและความหลากหลายของที่มาของความรู้ในการทำนโยบาย เปิดให้มีการมีส่วนร่วมที่แท้จริง นั่นคือ ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในหลายขั้นตอนโดยกำหนดกรอบเอง (Active participation) และได้อยู่ในกระบวนการปรึกษาหารือ (Deliberation) ซึ่งนำไปสู่การขับเคลื่อนนโยบายแบบล่างขึ้นบน (Bottom up policy) ที่ใส่ใจและสอดคล้องกับค่านิยมประชาธิปไตย (Democracy values) โดยปีเตอร์ เดอลีออน (deLeon, 1997: 111-122) ได้กล่าวถึงนโยบายแบบนี้ไว้ว่าเป็นกระบวนการใหม่ที่ค้นหาการวิเคราะห์นโยบายที่ไปไกลกว่าการผูกติดกับเทคนิค ซึ่งมักมีข้อจำกัด และเป็นเรื่องของนักเทคนิคไม่กี่คน จนทำให้เห็นนโยบายกลายเป็นเรื่องไกลตัวของผู้คนทั่วไปหรือเป็นเรื่องซับซ้อน เกี่ยวโยงกับเทคนิควิธีหรือแม้แต่การคำนวณทางคณิตศาสตร์ที่ต้องการความรู้เฉพาะทาง อีกทั้งยังมีปัญหาเรื่องความร่วมมือ และความคลาดเคลื่อนในการพยากรณ์ ซึ่งทำให้เกิดสิ่งที่ไม่คาดคิดคือความผิดพลาดและการตำหนิผู้ใดผู้หนึ่งหรือนักวิเคราะห์นโยบาย โดยกระบวนการใหม่นี้จะต้องใส่ใจต่อค่านิยมแบบประชาธิปไตยให้มากขึ้น โดยใช้กระบวนการประชาธิปไตยเป็นกระบวนการในการวิเคราะห์นโยบาย กล่าวคือ กระบวนการมีส่วนร่วมและการปรึกษาหารือ ซึ่งจะเห็นนโยบายกลายเป็นเรื่องของพลเมืองทุกคน ไม่ใช่เฉพาะเรื่องของชนชั้นนำและนักเทคนิค อันเป็นฐานสำคัญของการเกิดขึ้นของแนวทางการกำหนดนโยบายบนฐานของทุนทางสังคมที่จะได้อธิบายในส่วนต่อไป

1.2. นโยบายจากล่างขึ้นบนกับนโยบายบนฐานของทุนทางสังคม

การริเริ่มนโยบายโดยประชาชนที่มีรัฐทำหน้าที่ในการทำให้ชอบด้วยกฎหมาย (Legalize) เป็นหลัก อีกทั้งในการนำนโยบายไปปฏิบัติมีภาคประชาชนเข้าไปร่วมในการดำเนิน โครงการและกิจกรรม และในการติดตามประเมินผลนโยบาย ประชาชนสามารถร่วมกำหนดกรอบได้ ถือว่าเป็นพื้นฐานสำคัญของการกระบวนการทัศน์นโยบายแบบจากล่างขึ้นบน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นกรอบเชิงอุดมคติแบบหนึ่ง (Ideal type framework) ที่มักจะไปถึงยาก

อย่างไรก็ตาม ยังมีอีกหลายทางเลือกที่มีเป้าหมายในทำนองเดียวกัน และมุ่งให้การตัดสินใจเชิงนโยบายไปไกลกว่าการตอกอยู่ภายใต้กระบวนการที่แบบปฏิฐานนิยมดังกล่าวถึงก่อนหน้า โดยทางเลือกที่มีการพูดถึงกันมากคือ การพัฒนาโดยเอาชุมชนเป็นฐาน (Community-based development) ซึ่งเป็นแนวทางการทำนโยบายที่ให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่น (Community-oriented approach) และความเป็นชุมชนท้องถิ่น (Locality) ที่มีลักษณะเฉพาะหรือมีบริบทของตนเอง อีกทั้งมีศักยภาพในการพัฒนาโดยการระเบิดจากภายใน กล่าวคือ พึ่งตนเองได้ (Self reliance) หรือไม่ต้องพึ่งภายนอกมากนัก

การพัฒนาโดยเอาชุมชนเป็นฐานมิได้หมายความว่าชุมชนต้องดูแลตนเองหรือมีอิสระในการปกครองตนเอง (Autonomy) ในขณะที่ภาครัฐไม่มีบทบาทใดๆ กล่าวคือ ภาครัฐอาจจะแสดงบทบาทได้เต็มที่ แต่สิ่งสำคัญอยู่ที่การเอาชุมชนเป็นฐาน นั่นคือ ใส่ใจต่อบริบทของชุมชน โดยดึงประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับศักยภาพและความต้องการมีส่วนร่วมของชุมชนเอง ซึ่งจะเห็นว่าแนวโน้มไม่ถึงกับเป็นกระบวนการที่พ้นจากล่างขึ้นบนอย่างเต็มรูป ทว่า มุ่งให้ความสำคัญกับข้างล่างเป็นหลัก โดยฐานคิดแบบเดียวกันนี้ เมื่อถูกขยายผลออกไปในเชิงนโยบายโดยให้ความสำคัญกับความเป็นชุมชนที่ละเอียดมากขึ้น กล่าวคือ ให้ความสำคัญกับทุนทางสังคม (Social capital) เราอาจจะเรียกกระบวนการที่แบบใหม่นี้ได้ในชื่อว่า “นโยบายบนฐานของทุนทางสังคม” (Social capital-based public policy)

คำว่าทุนทางสังคม เป็นระบบความสัมพันธ์ (Set of relationships) ค่านิยมที่มีร่วมกัน (Set of shared values) ความคาดหวังในกันและกัน (Set of expectations) ความรู้สึกไว้นั่นเชื่อใจกัน (Sense of trust) ความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน (Sense of belonging) และความรู้สึกมีพันธะร่วมกัน (Sense of mutual obligation) ระหว่างผู้คน กลุ่ม/ เครือข่าย สถาบันในสังคม (อาทิ ครอบครัว วัด โรงเรียน สถานทีราชการ และตลาดกลาง) หรือ สังคม/ ชุมชน (หมายรวมถึง ทรัพยากร ระบบการจัดการ และภูมิปัญญาในชุมชน) ซึ่งแต่ละองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคมที่กล่าวถึงไปนั้น แยกขยายความได้ดังนี้[‡]

- ระบบความสัมพันธ์ หมายถึง ความเหนียวแน่นกันระหว่างผู้คน/ กลุ่ม/ เครือข่าย/ สถาบัน/ ชุมชน (Ties among actors/ civic engagement) ความผูกพันกันของสมาชิกในชุมชน (Community commitment) รวมถึง การทำงานร่วมกันขององค์กรต่างๆ (Inter-organization relations) ซึ่งจะพิจารณาผ่านส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ระยะยาว (Long-term relationship) ความซื่อสัตย์กันของผู้ใกล้ชิด (Bonding capital) และความใกล้ชิดของผู้ห่างไกล (Bridging capital)

- ค่านิยมที่มีร่วมกัน หมายถึง ความเชื่อ (Beliefs) ทัศนคติ (Attitude) และบรรทัดฐานของสังคม (social norm) ที่อยู่ในทำนองเดียวกันหรือมีความคล้ายคลึงกัน

- ความคาดหวังในกันและกัน หมายถึง ระบบเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social safety net) ที่เกิดขึ้น อันพิจารณาได้จากความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยจากที่คาดหวังได้ว่าผู้อื่นจะคอยช่วยเหลือหรือไม่ทอดทิ้งยามที่ตกที่นั่งลำบาก และสามารถฝากฝังผู้อื่นให้ดูแลสิ่งของที่รักและห่วงแทนได้ในยามที่จำเป็นต้อง

[‡] สามารถเรียนรู้เพิ่มเติมได้จาก: Edwards, Foiey, and Diaui, 2001; Field, 2003; Fine, 2001; Fukuyama, 1995; Harriss, 2001; Lin, 2001; Putnam, 1993, 2000, 2002; Taylor, 2003

ละจากการดูแลด้วยตนเอง ซึ่งนับดังกล่าว สามารถสรุปด้วยภาษาพูดได้ว่าชุดของความคาดหวังในกันและกัน ก็คือการหวังพึ่งกันได้ของผู้คนนั่นเอง

- ความรู้สึกไว้วางใจเชื่อใจกัน หมายถึง การที่ผู้คนหรือสถาบันในสังคมมีความน่าเชื่อถือ (Credibility) อาทิ สามารถหยิบยืมของกันได้ มีความโปร่งใส ตรงไปตรงมาต่อกัน แลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสารกันได้ (แม้แต่ความลับหรือเรื่องที่กระทบต่อชื่อเสียง) และไม่วิตกว่าจะมีการเอาเปรียบหรือคิดไม่ซื่อต่อกัน

- ความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน หมายถึง การรักและหวงแหนสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีร่วมกัน หรือ มีความจงรักภักดีต่อชุมชน (Loyalty to community) อาทิ รู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันในภูมิปัญญา ป่าไม้ แม่น้ำ ถนน และแม้แต่ตู้โทรศัพท์ของท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากความมากน้อยของผู้ร่วมเป็นอาสาสมัคร (Volunteer) เข้าร่วมกิจกรรมเชิงอนุรักษ์สิ่งต่างๆ ในชุมชน

- ความรู้สึกมีพันธะร่วมกัน หมายถึง การตระหนัก (Awareness) ว่าจะต้องรับผิดชอบร่วมกัน (Responsibility) ในประเด็นปัญหาของส่วนรวม (Public concern) โดยเชื่อว่าทุกฝ่ายมีผลประโยชน์ร่วมกัน (Mutual interest) และจะต้องนึกถึงเรื่องส่วนรวม (All of us) มาก่อนเรื่องของกลุ่มตน (Us) หรือตนเอง (Me) ซึ่งสามารถพิจารณาผ่านการมีส่วนร่วม (Participation) หรือการร่วมไม้ร่วมมือ (Cooperation) ในกิจกรรมของชุมชนของผู้คนในชุมชน

ทั้งนี้ สำหรับนโยบายบนฐานของทุนทางสังคม จะมุ่งเน้นไปที่การร่วมกันทำนโยบายระหว่างตัวแสดงต่างๆ ภายในชุมชน ในหลายรูปแบบ เช่น ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานหลายๆ ระดับ (Inter-organization relations pattern) การทำงานร่วมกันระหว่างหลายหน่วยงานในระดับเดียวกัน (Joined-up government pattern) การทำนโยบายในรูปเครือข่าย (Networking pattern) และการทำงานร่วมกันบนฐานของความเชื่อมั่นในกันและกัน (Trust-based partnership pattern) เป็นต้น (Wallis and Dollery, 2002: 1) นอกจากนี้ กระบวนทัศน์นี้จะใส่ใจต่อเรื่องเครือข่ายนโยบาย (Policy networks) และการริเริ่มนโยบายแบบแนวระนาบ (Cross-sectoral policy initiative) หรือนโยบายที่ไม่เน้นสายบังคับบัญชา ซึ่งมีเป้าหมายในการพัฒนาผลลัพธ์ของนโยบายร่วมกัน (Walker, undated) อีกทั้งเป็นกระบวนทัศน์ที่ใส่ใจต่อธรรมชาติของชุมชน (Nature of community) แม้จะไม่ใช้แบบล่างขึ้นบนแบบเต็มที่ แต่ก็เน้นล่างขึ้นบนมากกว่าบนลงล่าง เน้นโครงสร้างแบบไม่เป็นทางการมากกว่าแบบที่เป็นทางการ และเน้นความสำคัญของกระบวนการมีส่วนร่วมและการปรึกษาหารือ

ในการเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมและการปรึกษาหารือ จูดิช อินเนสและเดวิด บูเซอร์ (Innes and Booher in Hajer and Wagenaar, 2003: 33-59) เสนอในชื่อการกำหนดนโยบายแบบหลอมรวม (Collaborative policymaking) ซึ่งใส่ใจต่อการรวบรวมความแตกต่างของผลประโยชน์และผลประโยชน์ที่สัมพันธ์กันเข้ามาสู่การถกเถียง การหลอมรวมกันนี้ จะนำไปสู่การยอมรับในกันและกัน ความสัมพันธ์กัน การเรียนรู้ และการสร้างสรรค์ ซึ่งเชื่อมโยงสู่ทุนทางสังคม เพราะการหลอมรวมเป็นความพยายามสร้างอัตลักษณ์ร่วม (Share identities) สร้างความเข้าใจร่วม (Share meanings) สร้างทางออกของปัญหาของส่วนรวมแบบใหม่ๆ (New heuristics) และสร้างนวัตกรรม (Innovation) ในขณะเดียวกัน โรเบิร์ต พัทนัม (Putnam,

1993) ก็ได้มีคำอธิบายในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ การให้ความสำคัญกับทุนทางสังคมนำไปสู่การมีส่วนร่วม (รวมถึงการศึกษาหารือ) ที่มีประสิทธิภาพ และรับประกันว่าเสียงของกลุ่มที่เป็นชายขอบจะได้รับการตระหนักในความสำคัญ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่ากระบวนการมีส่วนร่วมและการปรึกษาหารือสามารถทั้งสร้างและใช้ประโยชน์ทุนทางสังคม

นอกจากนี้ การกำหนดนโยบายบนฐานของทุนทางสังคมจะใส่ใจต่อความคิดริเริ่มในระดับพื้นที่ (Area-based initiatives) เพื่อขจัดปัญหาความขาดแคลนต่างๆ และลดปัญหาการละเลยหรือเมินเฉยต่อบางกลุ่มในสังคม (social exclusion) (Johnson, Headey and Jensen, 2003) รวมไปถึง การเพิ่มคุณภาพชีวิตของสมาชิกในสังคมด้วย (Roberts and Roche, undated) โดยเชื่อในความสามารถและพลังอำนาจของชุมชน ซึ่งศักยภาพในการพัฒนาของชุมชนนั้น จะต้องผสานทุนทางสังคมเข้ากับทุนมนุษย์ (Human capital) และทุนขององค์กรในชุมชน (Organizational capital) พร้อมกันนั้น นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนที่ใส่ใจต่อทุนทางสังคมนั้น จะต้องไม่เพียงนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน แต่ต้องนำไปสู่การเพิ่มพลังอำนาจของชุมชนด้วย (Community empowerment) (Taylor, 2003) อย่างไรก็ตาม ภายใต้กระบวนการที่สนับสนุนบทบาทของภาครัฐอยู่ที่การใช้ทุนทางสังคมเป็นทรัพยากรในการพัฒนาในชุมชน (Sources of development) ไม่ว่าจะในมิติการเมือง เศรษฐกิจ หรือสังคม มิใช่การสร้างทุนทางสังคม เนื่องจาก ทุนทางสังคมไม่สามารถสร้างได้จากพลังภายนอกชุมชน สิ่งที่รัฐทำได้เป็นเพียงการสร้างเงื่อนไขทางนโยบาย (Policy environments) ที่เอื้อต่อการสร้างทุนทางสังคมเท่านั้นเอง (Hughes, 2003)

1.3. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับนโยบายบนฐานของทุนสังคม

ชัดเจนว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นใกล้ชิดกับชุมชนท้องถิ่นมากที่สุดและยังถือเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนท้องถิ่นด้วย จึงถูกคาดหวังให้ตอบสนองต่อความต้องการของพื้นที่มากกว่าหน่วยบริการสาธารณะอื่นๆ ดังที่ฐานทางปรัชญาของการปกครองท้องถิ่นที่กล่าวถึงโดยจอห์น สจิวต์ มิลล์ (John Stuart Mill) มีอยู่ว่าการปกครองท้องถิ่นต้องตอบสนองต่อความต้องการและความพึงพอใจของท้องถิ่น (Local needs and preference) มากกว่าการยึดตามมาตรฐานกลางของประเทศ (Uniform national standard) (Wallis and Dollery, 2002: 7) ด้วยเหตุนี้ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจึงสมควรที่จะให้ความสำคัญกับการสร้างและใช้ทุนทางสังคมในท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นทรัพยากรสำหรับการพัฒนาที่สำคัญ เพื่อการพัฒนาในเชิงนโยบายมากกว่าองค์กรอื่นๆ (Butler, 2005)

นอกจากนั้น ภารกิจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในปัจจุบัน จะต้องมากไปกว่าการจัดสินค้าและบริการสาธารณะพื้นฐาน การแก้ปัญหาผลกระทบภายนอกที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น (Externalities) และการจัดระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ในท้องถิ่น กล่าวคือ จะต้องครอบคลุมไปถึงการประสานพลังในการพัฒนาจากภาคส่วนต่างๆ และการพัฒนาทุนทางสังคม ในฐานะที่จะช่วยสร้างเสริมคุณภาพและประสิทธิภาพของการบริหารจัดการด้วย (Wallis and Dollery, 2002: 5)

จากข้างต้น นโยบายบนฐานของทุนทางสังคม ซึ่งใส่ใจต่อบริบทเชิงพื้นที่ จึงจึงมีตัวแสดงที่สำคัญคือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยมีผลการวิจัยจำนวนหนึ่งสะท้อนว่านโยบายท้องถิ่นบนฐานของทุนทาง

สังคมนั้น ทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นบรรลุเป้าหมายและลดความขัดแย้งของประชาชนได้ อีกทั้งการกำหนดนโยบายที่คำนึงถึงทุนทางสังคมนั้นยังลดค่าใช้จ่ายในการดำเนินการด้วย จากที่เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในพื้นที่ มิใช่สิ่งที่จะต้องไปเสียค่าใช้จ่ายในการหามาจากข้างนอก (Skidmore, Bound and Lownsborough, 2006)

2. กระบวนทัศน์การพัฒนาการจัดการสิ่งแวดล้อม

2.1. กระบวนทัศน์เดิม

แนวทางการพัฒนาในภาพรวมที่ผ่านมานั้นถูกเรียกว่าแนวทางการทำให้ทันสมัย (Modernization) และการทำให้เหมือนตะวันตก (Westernization) ซึ่งเป็นการยอมรับการคล้อยตามโลกาภิวัตน์และยุคเสรีนิยมใหม่ (Neo-liberalism) โดยเชื่อในทิศทางการพัฒนาแบบที่เรียกว่า “ทันสมัย” (Modern) ซึ่งมีต้นแบบคือประเทศที่เรียกตัวเองว่าประเทศที่พัฒนาแล้ว กล่าวคือ ประเทศที่ส่วนใหญ่อยู่ในโลกตะวันตก ดังนั้น ทิศทางการพัฒนาจึงเป็นเส้นตรงจากการค่อยพัฒนาสู่การพัฒนาให้ทันสมัย โดยมีตัวเลขทางเศรษฐกิจและมาตรฐานการดำรงชีวิตของพลเมืองเป็นตัวชี้วัดสำคัญ และมีทุนนิยมเป็นพื้นฐานในการขับเคลื่อนสู่ทิศทางการพัฒนาดังกล่าว

ทั้งนี้ ผลพวงจากวาทกรรมหลักนี้มีอย่างหลากหลาย อาทิ การทำให้แนวคิดเรื่องรัฐชาติ (Nation State) เลือนราง การทลายตัวตนของแต่ละประเทศ (Identity) ด้วยการหลอมโลกให้เป็นแบบเดียวกันหมด การเปิดเสรีทางการเงิน การค้าและการบริการ (Liberalization) การให้ความสำคัญกับการพัฒนาเพื่อการเติบโต (Growth) มากกว่าอย่างอื่น การหลงในแนวคิดคลื่นลูกที่ 3 (ดังที่ไฟด์แมน (Friedman, 1999) ได้เปรียบเทียบว่าเป็นการละทิ้งต้นปาล์ม (Olive Tree) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของสิ่งที่เป็นของดั้งเดิม ไปกับรถหรู (Lexus) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของสิ่งที่เป็นของสมัยใหม่) และการขยายพรมแดนทางอาหาร (Foods Frontier) ที่เคยมีอยู่และการขีดเส้นความยากจน ซึ่งเป็นการตีตราค่านิยมด้วยทุนและแบ่งเมืองออกจากชนบท

อนึ่ง ภายใต้วาทกรรมนี้ จะเน้นพัฒนาจากบนลงล่าง ซึ่งมีฐานคิดสำคัญ คือ การมองปัญหาคนจนในชนบทว่ามาจากความโง่เขลา เกียจคร้าน และตกอยู่ในสภาวะพึ่งพา (ปัญหาระดับปัจเจกเป็นหลัก) และเชื่อว่าสามารถพัฒนาได้ด้วยการกำหนดนโยบายระดับมหภาค เนื่องจากเมื่อระดับมหภาคพัฒนา ระดับจุลภาคก็จะพัฒนาตาม หรือมีการส่งผลจากมหภาคสู่จุลภาคอีกทอดหนึ่ง (Triggering-down Effect) คล้ายคลึงกับการหยดสีที่หลังจากหยดเรียบร้อยแล้วนั้น สีจะกระจายออกไปในรัศมีกว้าง

สำหรับนโยบายอุตสาหกรรมภายใต้วาทกรรมนี้ จะมุ่งส่งเสริมนิคมอุตสาหกรรมที่ขาดการควบคุมผลกระทบภายนอกที่เหมาะสม เช่น ขาดการประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม (Environmental Impacts Assessment) ที่ชุมชนมีส่วนร่วม ทำให้อุตสาหกรรมเป็นภัยคุกคามต่อสิ่งแวดล้อมเรื่อยมา ส่วนนโยบายการเกษตรนั้น จะเน้นการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวเพื่อการพาณิชย์และมุ่งให้เกษตรกรผลิตป้อนอุตสาหกรรมเป็นหลัก (Agro-industrial) กล่าวคือ การผลิตของเกษตรกรถูกตีค่าเป็นเพียงวิถีทาง (Means) หรือต้นน้ำสู่เป้าหมาย (End) หรือปลายทางคืออุตสาหกรรมเท่านั้น และเป็นการผลิตเพื่อผู้บริโภคที่ไม่รู้จัก กล่าวคือ อยู่นอกชุมชน (Post-productivist) ทำให้การเกษตรแบบเคมีที่ไร้สำนึกเรื่องสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นอย่าง

เข้มข้น ในท้ายที่สุด สิ่งที่เป็นผลพวงตามมาก็คือ ปัญหาเรื่องดินและน้ำ รวมไปถึงเรื่องป่าที่ถูกคุกคามเพื่อขยายพื้นที่ทางการเกษตรเชิงพาณิชย์

ในขณะเดียวกัน สำหรับนโยบายสิ่งแวดล้อมโดยตรง มิติของการอนุรักษ์แทบจะหายไป โดดเด่นเฉพาะมิติของการใช้ประโยชน์ กล่าวคือ สิ่งแวดล้อมถูกตีค่าในเชิงที่เป็นทรัพยากรที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ อาทิ การส่งเสริมการปลูกป่าเพื่อขายไม้ หรือ ปลูกป่าในเชิงพาณิชย์ นอกจากนั้น การทำลายสิ่งแวดล้อมเพื่อผลทางการขยายตัวของเศรษฐกิจกลายเป็นสิ่งที่ยอมรับได้ ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะป่าไม้ ยิ่งเมื่อรัฐเชื่อในแนวคิดที่ว่าเมื่อระดับมหภาคพัฒนา ระดับจุลภาคก็จะพัฒนาตามเหมือนการหยดสีดังกล่าวข้างต้น การเข้ามาตัดไม้และทำให้เกิดน้ำเสียของกลุ่มทุนขนาดใหญ่ที่มีผลต่อการพัฒนา GDP ของประเทศ จึงได้รับการอนุญาตโดยพลตินัย ครอบคลุมที่เศรษฐกิจของประเทศยังคงเติบโตอย่างต่อเนื่องได้ โดยบทบาทของชุมชนท้องถิ่นนั้นหายไปภายใต้กระบวนการนี้

2.2. กระบวนทัศน์ทางเลือก

การพัฒนาทางเลือกหรือการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Alternative Development/ Sustainable Development) ถูกกล่าวถึงคู่ขนานกับการพัฒนากระแสหลักเรื่อยมา แต่ตกเป็นวาทกรรมรองหรือถูกให้ความสำคัญน้อยกว่า อย่างไรก็ตาม ในเบื้องต้น วิถีคิดการพัฒนาแบบกระแสหลักที่ผ่านมา ทำให้ต้องทบทวนทิศทางการพัฒนา กล่าวคือ ที่ผ่านมานั้นหากวิเคราะห์กรณีประเทศไทยเกิดวิกฤติ คือ ยิ่งพัฒนายิ่งทำลายสิ่งแวดล้อมและฐานทรัพยากร ยิ่งพัฒนายิ่งเกิดการเหลื่อมล้ำ ยิ่งพัฒนายิ่งพึ่งพาทภายนอก ยิ่งพัฒนายิ่งศีลธรรมและจิตใจ ยิ่งพัฒนายิ่งขาดการมีส่วนร่วม และเป็นการพัฒนาเน้นทิศทางเดียว/ มาตรฐานเดียว (การประชุมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ครั้งที่ 3, 2548)

นอกจากนี้ ในการขีดเส้นความยากจนบนฐานคิดแบบทุนนิยม และการกำหนดนโยบายการพัฒนาจากบนลงล่าง เป็นเพียงการตอกย้ำความคิดในการมองคนชนบทแบบเป็นอื่น (Otherness) แบบผู้ยากไร้ที่ต้องการความช่วยเหลือ หรือตกอยู่ในสภาวะพึ่งพาตลอดมา และแบบผู้เกียจคร้าน ทั้งที่ ชาวชนบทโดยเฉพาะเกษตรกรไม่เคยจนในสังคมเล็กๆ ที่เกี่ยวพันกัน รวมถึง ฐานคิดในการการพัฒนาระดับมหภาคเพื่อให้ส่งผลสู่จุลภาคอีกทอดหนึ่ง (Triggering-down Effect) ทำให้ชนบทได้รับเพียงส่วนเหลือของการพัฒนาเท่านั้น ในขณะที่ปัญหาความเหลื่อมล้ำยังไม่ได้รับการแก้ไข เสมือนการเอาฟองน้ำจุ่มลงไปใต้น้ำ ซึ่งในท้ายที่สุดฟองน้ำก็จะดูดซับเอาน้ำขึ้นมา (ตรงกันข้ามกับฐานคิดเรื่องการหยดสีที่ได้กล่าวไปแล้ว)

จากปัญหาดังที่ได้กล่าวไป ทำให้มีแนวคิดใหม่ขึ้นมาพยายามต่อต้านวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก โดยเฉพาะการโต้แย้งว่าการพัฒนาไม่ได้เป็นเส้นตรงเส้นเดียว หากแต่ยังคงมีการพัฒนาทางเลือกอยู่ และทางเลือกที่มีการกล่าวถึงกันมากที่สุด คือ การพัฒนาแบบยั่งยืน

ทั้งนี้ แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนเป็นแนวคิดของการพัฒนาที่มุ่งพิทักษ์รักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของวันนี้ให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน ยาวนาน ไปถึงอนาคต เพื่อสนองความต้องการของชนรุ่นหลังโดยไม่ละเลยชีวิตความเป็นอยู่ของชนรุ่นปัจจุบัน นับเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ควบคู่กับการพัฒนา นิเวศวิทยา (Ecology) โดยมีหลักการของการพัฒนา 3 ประการคือ (1) ให้ความสำคัญสูงสุดแก่ค่าของ

สิ่งแวดล้อม (2) ขยายมิติเวลาไปสู่อนาคต และ (3) เน้นหนักเรื่องความยุติธรรม อย่างไรก็ตาม ระบบการพัฒนาแบบยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้เมื่อมีระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้ง 4 ได้แก่ มนุษย์ สังคม ธรรมชาติ และเทคโนโลยี ซึ่งองค์ประกอบทั้ง 4 ต้องส่งผลในทางเกื้อกูลต่อกัน โดยมีมนุษย์เป็นแกนกลางในการพัฒนา (Burton and Turner, 2003)

อนึ่ง คำว่ายั่งยืนนั้น รวมความถึงความยั่งยืนใน 5 เรื่อง คือ (1) ยั่งยืนต่อสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศ และทรัพยากรธรรมชาติ (2) ยั่งยืนต่อเกษตรกร และชุมชนท้องถิ่น (เอื้อหนุนวัฒนธรรมชุมชน) (3) ยั่งยืนต่อผู้บริโภค (เพียงพอ มีประโยชน์ และปลอดภัย) (4) ยั่งยืนต่อความมั่นคงทางอาหาร และ (5) นำไปสู่การพึ่งตนเอง เน้นใช้ปัจจัยการผลิตในท้องถิ่น (Pretty, 1995: 172)

สำหรับแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืน มาพร้อมกับกระแสการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งกรณีประเทศไทยถูกกล่าวถึงมากในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 และ 9 เป็นต้นมา ทั้งนี้ ฐานคิดที่สำคัญคือการพัฒนาจะยั่งยืนเมื่อมีการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมคู่ขนานกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ทำให้จากที่เน้นใช้ประโยชน์กลับมีการให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูและบูรณะสิ่งแวดล้อมมากขึ้น อาทิ การอนุรักษ์และฟื้นฟูน้ำใต้ดิน การปลูกป่าถาวรเพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียว การปลูกป่าทดแทน การปลูกพืชคลุมดิน (เช่น หญ้าแฝก) เพื่อป้องกันการชะล้างและพังทลายของดิน การจัดการน้ำเสีย สิ่งปฏิกูล มลพิษ รวมถึง เรื่องการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมีแนวทางที่กลายเป็นสโลแกนไปแล้วก็คือ หลัก 3R กล่าวคือ Reduce (ลดการใช้) Reuse (ใช้ให้คุ้มค่า) และ Recycle (นำกลับมาใช้ใหม่)

ทั้งนี้ คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท (2543: 13) เสนอแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืนไว้ 4 ประการ คือ (1) การสงวน (Preservation) (2) การอนุรักษ์ (Conservation) (3) การพัฒนา (Development) ซึ่งรวมไปถึงการกระจายอำนาจให้ประชาชนมีส่วนร่วมในนโยบายสิ่งแวดล้อมที่มากขึ้น และ (4) การใช้ประโยชน์ (Utilization) ซึ่งรวมไปถึง การจัดสรรประโยชน์และการจัดการความขัดแย้ง

อนึ่ง ภายใต้กระบวนการทัศน์การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืน การมีส่วนร่วมของประชาชนในนโยบายสิ่งแวดล้อม ถูกให้ความสำคัญมากขึ้นเช่นเดียวกัน เป็นผลมาจากความล้มเหลวของแนวทางอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจากข้างบน จนทำให้แนวทางการอนุรักษ์จากข้างล่างกลายเป็นความหวังใหม่ โดยเฉพาะในมิติของการที่ประชาชนในแต่ละชุมชนร่วมตระหนักในความสำคัญของสิ่งแวดล้อม มีสำนึกรักสิ่งแวดล้อม และร่วมในรูปของอาสาสมัครป้องกันและเฝ้าระวังคุณภาพสิ่งแวดล้อม หรือ ในหลายกรณีคือการร่วมพิจารณาพิจารณาโครงการสาธารณะที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม (ทำการประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม หรือ EIA) รวมถึง ร่วมวางแผน ร่วมบริหารจัดการ และร่วมติดตามประเมินผลนโยบายสิ่งแวดล้อม

ในเชิงรูปธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม ปรากฏในรัฐธรรมนูญ 2540 และ 2550 กล่าวคือ รัฐธรรมนูญทั้งสองฉบับบัญญัติให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟู ดูแลรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ การเปิดพื้นที่การมีส่วนร่วมดังกล่าว รวมไปถึงการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลเรื่องสิ่งแวดล้อมด้วย

3.บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืน

สำหรับบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อม ภายหลังรัฐธรรมนูญ 2540 เป็นต้นมานั้น มีตั้งแต่บทบาทในการจัดการขยะมูลฝอย สิ่งปฏิกูล ไปจนถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โบราณสถาน และการท่องเที่ยวท้องถิ่น โดยต่อมา เมื่อรัฐธรรมนูญ 2550 ประกาศใช้ บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นชัดเจนมากขึ้นไปอีก ทั้งในการจัดการ การดูแลบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในพื้นที่ของตนเอง

อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่าก่อนหน้านี้ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่มีสิทธิแสดงบทบาทในด้านนี้เลย ดังจะเห็นว่าสุขาภิบาลและเทศบาลที่เกิดขึ้นทำหน้าที่ดูแลเรื่องสิ่งแวดล้อมในชุมชนเป็นหลัก โดยเฉพาะเรื่องของการจัดการของเสียหรือขยะ มูลฝอย และสิ่งปฏิกูล ส่วนองค์การบริหารส่วนตำบลมีบทบาทหน้าที่ในการคุ้มครอง ดูแลและบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติในเขตพื้นที่รับผิดชอบของตนเอง ตั้งแต่ปี 2537 ภายใต้อำนาจพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล 2537 โดยการแสดงบทบาทอยู่ในรูปของการออกข้อบังคับตำบล โดยข้อบังคับดังกล่าวต้องถูกเสนอโดยคณะกรรมการบริหารหรือสมาชิกสภา และเมื่อสภาและนายอำเภอให้ความเห็นชอบแล้ว ประธานกรรมการบริหารจะลงนามประกาศใช้บังคับต่อไป ทั้งนี้ พระราชบัญญัติฉบับนี้ถูกแก้ไขเพิ่มเติมในปี 2546 เพื่อให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น

นอกจากนั้น บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อมมีเพิ่มขึ้นไปอีกเมื่อคณะรัฐมนตรีได้มีมติลงวันที่ 22 เมษายน 2540 และกระทรวงมหาดไทยมีหนังสือกระทรวงมหาดไทย ค่วนมาก ที่ มท 0305/ว 1787 ลงวันที่ 4 มิถุนายน 2540 เรื่องมาตรการและแนวทางแก้ไขปัญหาที่ดินและการบุกรุกป่าไม้ ไปยังองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีหน้าที่คุ้มครอง ดูแล และบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงป่า และให้พิจารณาจัดสรรงบประมาณสนับสนุนเพื่อการคุ้มครอง ดูแลและบำรุงรักษาป่าอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับเรื่องสิ่งแวดล้อมมักไปด้วยกันไม่ได้ ดังที่งานวิจัยของปิยะพงษ์ นุชบงก์และคณะ (2547) ศึกษาบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่อการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชน ใน 5 กรณี คือ การต่อต้านการเปิดปิดฝายรายี จังหวัดศรีสะเกษ การพิพาทเรื่องน้ำที่อ่างเก็บน้ำแม่มาถ จังหวัดแพร่ การต่อสู้เรื่องป่าชุมชน โดยกลุ่มอักษเมืองน่าน จังหวัดน่าน การต่อต้านเขื่อนของชุมชนสะเอียบ จังหวัดน่าน และการต่อต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินที่หินกูดและบ่อนอก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พบว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่เพียงแต่ไม่สนับสนุนขบวนการประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ ต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิ่งแวดล้อมท้องถิ่น หากแต่ยังร่วมกับส่วนกลางและส่วนภูมิภาคในการขัดขวางการต่อสู้ของขบวนการสิ่งแวดล้อมด้วย จนทำให้การกระจายอำนาจกลายเป็นการเพิ่มอำนาจการกระจายอำนาจนิยมหรือการทำให้เป็นระบบราชการ ซึ่งหมายความว่า การกระจายอำนาจเป็นการเพิ่มอำนาจของส่วนกลาง หรือ ทำให้ระบบราชการใหญ่ขึ้น เมื่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่ได้แสดงบทบาทในฐานะที่เป็นองค์กรของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง อีกทั้งไม่ได้อยู่ข้างสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น ยกเว้นกรณีเดียวคือ การเคลื่อนไหวที่หินกูดและบ่อนอก ซึ่งมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นร่วมต่อสู้ด้วยอย่างแข็งขัน ทั้งนี้ สอดคล้องกับผลการศึกษาเพื่อพัฒนาองค์กรของบุญทัน สินธุเสน ในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบล

เจ็อน อำเภอกอสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ที่พบว่าปัญหาการทำงานร่วมกันระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับชุมชนเกิดขึ้นมากในกรณีเกี่ยวกับเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนท้องถิ่น

กรณีนั้นก็ดี การจัดการสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังคงมีลักษณะเด่นอยู่หลายประการที่หักล้างผลการวิจัยข้างต้นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ของการจัดการสิ่งแวดล้อมได้อย่างสอดคล้องกับบริบทของชุมชนท้องถิ่น ดังได้รับการสะท้อนจากผลการวิจัยของโครงการวิถีใหม่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย (2547) โดยคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งได้ข้อสรุปที่น่าสนใจเกี่ยวกับนวัตกรรมท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถประสานการทำงานทั้งในแนวราบและแนวตั้ง และสนับสนุนให้ภาคประชาชนมีส่วนร่วมได้ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของความสำเร็จ ทั้งนี้ บทบาทของท้องถิ่นค่อนข้างหลากหลาย ตามบริบททางภูมิศาสตร์ สภาพชุมชน และข้อจำกัดต่างๆ ซึ่งเป็นจุดเด่น ไม่ค่อยพบเห็นเท่าใดนักในการจัดการแบบรวมศูนย์ผ่านระบบราชการที่มีมาตรฐานกลางเพียงประการเดียว (วิระศักดิ์ เครือเทพ, 2548: 96)

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่หลงลืมไปไม่ได้เลยก็คือแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืนโดยตัวของมันเอง เป็นการเปิดพื้นที่ให้ชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง ในฐานะที่เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย แต่ปัญหาก็คือการมีส่วนร่วมของประชาชนในประเด็นสิ่งแวดล้อมมักจะเกิดขึ้นน้อย เนื่องจาก โดยทั่วไปผลกระทบสิ่งแวดล้อมจะถูกมองว่าไกลตัวสำหรับชาวบ้าน ต่างออกไปจากผลกระทบทางเศรษฐกิจที่มีผลโดยตรงและเป็นรูปธรรมต่อครัวเรือน (วรวิภา โรมรัตนพันธ์, 2551: 384) อีกทั้งประชาชนโดยทั่วไปมีแนวโน้มจะอธิบายได้ด้วยแนวคิด NIMBY (Not In My Backyard) กล่าวคือ ถ้าไม่ได้รับผลกระทบโดยตรงก็จะไม่ให้ความสนใจ ด้วยเหตุนี้ การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบมีส่วนร่วมจึงจำเป็นต้องดึงเรื่องสิ่งแวดล้อมให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องปากท้องหรือเรื่องใกล้ตัว ซึ่งในที่นี้ ขอนำเสนอแนวคิดการเชื่อมโยงสิ่งแวดล้อมเข้ากับเรื่องเศรษฐกิจชุมชน วิธีการประกอบอาชีพ และสิทธิชุมชน

3.1. มิติการเชื่อมโยงสิ่งแวดล้อมกับเศรษฐกิจชุมชน: การสนับสนุนการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน

การจัดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน (Sustainable tourism) เป็นการพัฒนากการท่องเที่ยวที่ใส่ใจต่อสิ่งแวดล้อมที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว หรือ ทรัพยากรการท่องเที่ยว นั่นคือ มุ่งทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป เน้นการที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม และการเชื่อมโยงวัฒนธรรมชุมชนและระบบนิเวศชุมชนเข้ามาหลวมรวมในเรื่องการท่องเที่ยว ในท้ายที่สุด การท่องเที่ยวแบบยั่งยืนจะต้องให้ผลประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่น และคืนผลประโยชน์กลับสู่ทรัพยากรท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2548)

อนึ่ง สำหรับหลักการของการจัดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน อุษาวดี พูลพิพัฒน์ (2545) ได้ประมวลไว้ดังนี้ คือ (1) ใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน (Using resource sustainable) (2) ลดการบริโภคที่เกินพอดีและของเสีย (Reducing over consumption and waste) (3) รักษาความหลากหลาย (Maintaining diversity) (4) บูรณาการการท่องเที่ยวสู่การวางแผน (Integrating tourism into planning) (5) ส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน (Supporting local economic) (6) เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น (Involving local communities) (7) มีการ

ปรึกษาหารือกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและภาครัฐ (Consulting stakeholders and the public) (8) เป็นการฝึกอบรมบุคลากรให้ตระหนักในความยั่งยืน (Training staff) (9) การตลาดการท่องเที่ยวต้องรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม (Marketing tourism responsibly) และ (10) ใส่ใจกับการพัฒนาผ่านการวิจัย (Undertaking research)

ทั้งนี้ การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนมักถูกโยงเข้ากับการท่องเที่ยวทางเลือก (Alternative tourism) ซึ่งเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อความสนใจที่หลากหลายของนักท่องเที่ยว อาทิ การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (Agricultural tourism) การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural tourism) และการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณหรือการเรียนรู้ความเชื่อและพิธีกรรม (Spiritual tourism) ที่โดดเด่นในบางประเทศ เช่น ที่เกาะบาห์ลี ประเทศอินโดนีเซีย เป็นต้น

อนึ่ง สำหรับแหล่งท่องเที่ยวที่นั่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2548) ได้ประมวลไว้ว่ามีอยู่ 4 ประเภท คือ แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและการแสดงออกทางประเพณี (Cultural attraction/ Traditional attraction) แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ (Scenic attraction) แหล่งท่องเที่ยวที่ให้ความบันเทิง (Entertainment attraction) และแหล่งท่องเที่ยวที่มีลักษณะเฉพาะ (Specific attraction) โดยกรณีประเทศไทย อาจจะสามารถจัดประเภทได้ต่างออกไป กล่าวคือ มีลักษณะเด่นอยู่ 3 ประเภท คือ แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวประวัติศาสตร์โบราณคดี และแหล่งท่องเที่ยวศิลปวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยวสมัยใหม่ จะต้องพยายามบูรณาการแหล่งท่องเที่ยวหลายรูปแบบเข้าด้วยกัน เพื่อสนองตอบความสนใจของนักท่องเที่ยว โดยอาจจะมีจุดเน้นที่แตกต่างกัน

ทั้งนี้ ในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ ในตอนหลัง นิยมเรียกว่าการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมชุมชน อีกทั้งเป็นการเติมมูลค่าเพิ่มให้กับสิ่งแวดล้อมด้วย เนื่องจาก จากที่เคยถูกทอดทิ้ง กลายเป็นการที่ทุกฝ่ายหันมาให้ความสำคัญ และสนใจอนุรักษ์อย่างจริงจัง นั่นคือ การพัฒนาสิ่งแวดล้อมสู่การท่องเที่ยว ส่วนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ยั่งยืนนั้น (Sustainable ecotourism) ถือเป็นการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนประเภทหนึ่ง ทว่า จะใส่ใจเป็นพิเศษกับความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นั่นคือ นักท่องเที่ยวต้องรับผิดชอบต่อแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ (Responsible travel) และในขณะที่ผลิตผลกับการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวควรจะได้เรียนรู้คุณค่าของสิ่งแวดล้อมและมีจิตสำนึกรักสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกันด้วย (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2544) ทั้งนี้ รูปแบบการท่องเที่ยวประเภทนี้ที่เป็นที่นิยมของกลุ่มเยาวชนจะอยู่ในรูปของการศึกษาดูงาน ซึ่งการศึกษาดูงานในแหล่งท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติที่สำคัญคือการเรียนรู้คุณค่าและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาแนวคิดการจัดการท่องเที่ยวในมิติของระดับการจัดการ จะพบว่า การจัดการท่องเที่ยวระดับชุมชน โดยชุมชนเองกำลังกลายเป็นประเด็นที่ได้รับความนิยม ทั้งนี้ แนวทางนี้เกิดขึ้นพร้อมกับกระแสการพัฒนาทางเลือก ที่ตั้งคำถามกับแนวทางการพัฒนาที่มีอยู่เดิม ซึ่งกรณีของการจัดการท่องเที่ยว แนวทางเดิมก็คือการดำเนินการโดยส่วนกลางและภูมิภาค ซึ่งทำให้การท่องเที่ยวกลายเป็นสิ่งแปลกปลอมของประชาชนในพื้นที่ อีกทั้งการเข้ามาของคนภายนอกย่อมนำไปสู่การปรับตัวของวิถีชุมชน และบางกรณีนำไปสู่การสูญเสียวิถีชุมชนไป จากที่ชุมชนไม่ได้มีส่วนในการกำหนดทิศทางการพัฒนาการ

ท่องเที่ยว ทั้งนี้ การจัดการท่องเที่ยวชุมชนเกิดขึ้นเพื่อลดช่องว่างดังกล่าว โดยการให้ชุมชนมีส่วนร่วมสำคัญในการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่ และมุ่งเน้นการกระจายความมั่งคั่งอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

ในทำนองเดียวกันกับการจัดการการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนที่ได้เสนอไปก่อนหน้านี้ การจัดการการท่องเที่ยวชุมชนเกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน เนื่องจาก เป็นการนำเอานิเวศที่สวยงามและวัฒนธรรมประเพณีที่มีเสน่ห์มาเป็นจุดขายของการท่องเที่ยว จึงเป็นการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมชุมชน ในขณะที่เดียวกันก็ต้องอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเหล่านั้นไว้ด้วย เนื่องจากการท่องเที่ยวจะมีผลกระทบภายนอกจำนวนมาก (Externalities) เพื่อให้การท่องเที่ยวในชุมชนยั่งยืน หรือ กล่าวอีกนัยคือการท่องเที่ยวในชุมชนจะยั่งยืนได้ สิ่งแวดล้อมในชุมชนต้องยั่งยืนด้วย

มากกว่านั้น เมื่อมองในอีกแง่หนึ่ง การท่องเที่ยวชุมชนยังเป็นกลวิธีในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นได้เป็นอย่างดีอีกด้วย จากที่ความดั้งเดิมเหล่านั้น กลายเป็นเสน่ห์สำหรับคนภายนอก ดังนั้น ความต้องการเรียนรู้ของคนภายนอก จึงนำไปสู่การอนุรักษ์ไว้ของคนภายใน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อวัฒนธรรมทั้งหลายกลายมาเป็นสินค้าทางเศรษฐกิจพร้อมกันด้วย ยิ่งทำให้แรงจูงใจในการอนุรักษ์มีเพิ่มขึ้นไปด้วย กล่าวคือ การอนุรักษ์ไว้นำไปสู่การสร้างรายได้

ทั้งนี้ สำหรับบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการการท่องเที่ยว มีการพูดถึงหลังจากที่มีรัฐธรรมนูญ 2540 โดยมีพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 2542 ตลอดจนออกมา ซึ่งได้มีแผนปฏิบัติการกระจายอำนาจให้แก่ท้องถิ่น รวมไปถึงการถ่ายโอนการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งรวมถึงแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและโบราณสถานให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วย โดยมีขอบเขตของการถ่ายโอนในมิติของการท่องเที่ยว คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องจัดทำงบประมาณและแผนการท่องเที่ยวในท้องถิ่นตนเอง ปรับปรุง ดูแล และบำรุงรักษาสถานที่ท่องเที่ยว และจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ในระดับท้องถิ่น โดยจะมีการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเป็นผู้ให้คำแนะนำ ให้ความรู้ทางเทคนิค และช่วยประชาสัมพันธ์ในระดับประเทศและนานาชาติ

3.2. มิติการเชื่อมโยงสิ่งแวดล้อมเข้ากับวิถีการประกอบอาชีพ: การส่งเสริมการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

ในขณะที่ สังคมโลกมีสโลแกนว่า “มีความเป็นไปได้ที่จะมีโลกใบใหม่” (Another World is Possible) ในแวดวงของนักเคลื่อนไหวเพื่อเกษตรกรรมทางเลือกหรือเกษตรกรรมยั่งยืนก็มีสโลแกนในทำนองเดียวกัน คือ “มีความเป็นไปได้ที่จะมีเกษตรกรรมแบบใหม่” (Another Agriculture is Possible) (Higgins and Lawrence, 2005) นั่นคือ เกษตรกรรมยั่งยืน (Sustainable agriculture) หรือ เกษตรกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (Environmentally sound agriculture)

อนึ่ง แนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืน เกษตรกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมหรือเกษตรกรรมธรรมชาติ เริ่มต้นแพร่หลายจากงานเขียนของฟูกุโอกะ (Fukuoka) ที่มีการแปลไปทั่วโลก คือ การปฏิวัติยุคสมัยด้วยฟางเส้นเดียว (One Straw Revolution) หรือที่เรียกกันว่าทฤษฎีฟาง ซึ่งสะท้อนเป้าหมายสุดท้ายของเกษตรกรรม

ยั่งยืน เกษตรกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมหรือเกษตรกรรมธรรมชาติคือการกลืนเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ และสามารถไปถึงได้ไม่ยาก เนื่องจาก เราเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติอยู่แล้ว กระทั่ง ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปารวิจารณ์ว่าเกษตรกรรมตามทฤษฎีฟางคือเกษตรกรรมแบบไม่กระทำ (อัจฉรา รักยุติธรรม, ผู้เรียบเรียง, 2548: 68)

ส่วนคำว่า “ยั่งยืน” นั้น เฉกเช่นเดียวกับความสวย กล่าวคือ ความยั่งยืนอยู่ที่ผู้ที่เกี่ยวข้องหรือผู้ที่ปฏิบัติจะมองเห็นว่าเป็นอย่างไร (...like beauty, sustainability is in the eye of the beholder.) ทำให้คำนี้มีคำจำกัดความหลากหลาย และนิยามที่มีมักจะเป็นเพียงสิ่งที่สังคมเสกสรรปั้นแต่งขึ้น (Socially constructed) (Pretty, 1995) ในขณะที่ ผู้ที่ทำเป็นจะทำเป็นจากการลงมือ กล่าวคือ ค่อยลองผิดลองถูก ค่อยปรับค่อยเปลี่ยน ไม่มีสูตรสำเร็จรูป

นอกจากนี้ หากพิจารณาผ่านการวิเคราะห์วาทกรรม วาทกรรมเกษตรกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม มีตัวตน (Identity) ขึ้นมาได้เพราะมีวาทกรรมเกษตรกรรมแผนใหม่ ซึ่งเป็นกระแสหลักมาอย่างยาวนาน (อัจฉรา รักยุติธรรม, ผู้เรียบเรียง, 2548: 71) โดยมีชื่อเรียกที่หลากหลาย อาทิ เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร เกษตรผสมผสาน เกษตรบูรณาการ เกษตรอินทรีย์ เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรแบบพึ่งตนเอง (ปลูกสิ่งที่กิน กินสิ่งที่ปลูก) เกษตรธาตุ 4 และระบบเศรษฐกิจชุมชนเกษตรกรายย่อย (คำของฉัตรทิพย์ นาถสุภา) พร้อมกันนั้น เกษตรกรรมยั่งยืนยังเกี่ยวข้องกับทั้งสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม และถูกเชื่อว่าจะสามารถผลักดันได้ด้วย ทรัพยากรในชุมชน ทักษะ ความรู้ และเทคโนโลยี (Pretty, 1995: 265)

ทั้งนี้ ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงและการคุกคามของทุนนิยมในยุคโลกาภิวัตน์ วิทยากรส่วนใหญ่ในเวทีสัมมนาวิชาการ มีความเห็นพ้องกันว่า ทางเลือกและทางรอดเดียวของสังคมไทย คือ การรักษาไว้ซึ่งวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน (อัจฉรา รักยุติธรรม, ผู้เรียบเรียง, 2548) โดยกระแสดังกล่าว แม้จะส่งผลทางลบหลายประการ แต่ก็ได้ส่งผลกระทบทางบวกด้วย นั่นคือ เป็นภัยคุกคามที่ทำให้เกษตรกรหันมาตระหนักใน ความสำคัญของแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนมากขึ้น (Redclift, Lekakis, and Zanias, 1999: 105)

อนึ่ง เงื่อนไขสำคัญของการสร้างเกษตรยั่งยืน คือ การมีแนวปฏิบัติและเทคโนโลยีที่เป็นมิตรกับ ทรัพยากรที่ถูกพัฒนาและใช้โดยกลุ่มและสถาบันในชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนโดยสถาบันภายนอกชุมชน ที่มีศักยภาพ และการพยายามแทนที่การเกษตรเชิงปริมาณด้วยการเกษตรเชิงคุณภาพ (Pretty, 1995: 21)

อย่างไรก็ตาม มิใช่ว่าเกษตรยั่งยืนทั้งหมดจะต้องเป็นเกษตรอินทรีย์ และความต่างอยู่ที่แม้เกษตร ยั่งยืน โดยส่วนใหญ่หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีอยู่แล้ว แต่จะมุ่งเกษตรผสมผสาน/ไร่นาสวนผสม ในขณะที่ เกษตรอินทรีย์ อาจจะเป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวก็ได้ (Pretty, 1995: 9)

ทั้งนี้ นพ.ประเวศ วะสี เสนอการสร้างวิถีเกษตรกรรมยั่งยืนไว้ คือ (1) ต้องเข้าใจในวัตถุประสงค์และ มีความมุ่งมั่นร่วมกัน (2) ต้องมีแผนชุมชน (3) ต้องมีการสนับสนุนทางนโยบาย (4) ต้องเชื่อมโยงผู้ผลิตใน ชนบทและผู้บริโภคในเมือง และ (5) ต้องขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่อง (การประชุมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ครั้งที่ 3, 2548)

กระนั้นก็ดี สิ่งที่เป็นบทเรียนจากผู้ที่เคยผ่านช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากแบบสมัยใหม่มาเป็นแบบที่ยั่งยืนที่จะต้องตระหนัก คือ จะมีช่วงเวลาที่เรียกได้ว่าก้าว่างของการเติบโตที่เจ็บปวด (Growing Pain) กล่าวคือ ช่วง 2-3 ปีแรกของการเปลี่ยนแปลง จะมีรายได้ลดลง และรายจ่ายเพิ่มขึ้น

อนึ่ง สำหรับบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในมิตินี้มีอย่างกว้างขวาง จากที่การเกษตรกรรมเป็นวิถีชีวิตของประชาชนในท้องถิ่น และเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจชุมชน การส่งเสริมจึงกลายเป็นภารกิจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างไม่สามารถปฏิเสธได้ นอกจากนั้น ภายใต้การต่อสู้เชิงวาทกรรม จะสังเกตได้ว่าในปัจจุบัน วาทกรรมการพัฒนาแบบทางเลือกและแบบยั่งยืน ซึ่งถือเป็นวาทกรรมรอง มีแนวโน้มที่จะกลายเป็นวาทกรรมหลักมากขึ้นเรื่อยๆ หลังจากที่ ปัจจุบันมีการกล่าวถึงการพัฒนาแบบทันสมัย หรือเพื่อการเติบโตและมั่นคงน้อยลง ในทางตรงกันข้าม กลับมีการกล่าวถึงการลดบทบาทของรัฐใน ส่วนกลางให้น้อยลง และเพิ่มบทบาทของภาคประชาสังคมและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้มากขึ้น (หากเปลี่ยนจากการวิเคราะห์วาทกรรมเป็นวิเคราะห์กระบวนทัศน์ (Paradigm) จุดนี้กล่าวได้ว่ากำลังเกิดการเปลี่ยนผ่านกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift)) ทำให้แนวโน้มที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะมีบทบาทในเรื่องนี้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ มีมากขึ้นเรื่อยๆ

3.3.มิตินโยบายสิ่งแวดล้อมกับสิทธิชุมชน: การหนุนเสริมการจัดการป่าชุมชน

การให้ความสำคัญกับป่าที่จริงจังในประเทศไทยเริ่มมีให้เห็นในปี 2528 โดยคณะรัฐมนตรีได้กำหนดให้มีนโยบายการป่าไม้แห่งชาติขึ้น หลังจากที่มีการตัดไม้ทำลายป่าเกิดขึ้นอย่างรุนแรง จนพื้นที่ป่าของประเทศเหลือน้อยอย่างน่าใจหาย ทั้งนี้ ในภาพรวม สาเหตุที่ทำให้ป่าลดลงกรณีในพื้นที่อีสานคือ (1) จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น (2) นโยบายของรัฐในการส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการพาณิชย์ (3) นโยบายของรัฐในการปราบปรามพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ด้วยการตัดป่าสร้างถนน โรงเรียน ศูนย์อนามัย สถานที่ราชการ หรือแม้แต่การทำลายที่ซ่อนในป่าและสร้างกันชนคอมมิวนิสต์ด้วยการสนับสนุนการตัดป่าสร้างชุมชน (4) การให้สัมปทานป่าไม้แก่เอกชน และสุดท้าย คือ (5) การสร้างเขื่อน (ชูพักตร์ สุทธิสา และคณะ, 2538)

สำหรับแนวคิดใหม่ในการจัดการป่าไม้โดยชุมชน ถูกกล่าวถึงตั้งแต่ปี 2528 เช่นเดียวกัน โดยงานวิจัยของฉลาดชาย รมิตานนท์ที่ได้รับการสนับสนุนจากโครงการศึกษานโยบายสาธารณะ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย (ยงยุทธ พึ่งวงศ์ญาติ, 2542: 20-21) โดยป่าชุมชนมาจากที่ดินป่าไม้ถาวรของชาติที่มีพื้นที่ป่าเหลือไม่เกิน 500 ไร่ และไม่ติดกับป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า หรือพื้นที่โครงการสัมปทานทำไม้ ทั้งนี้ ตามหลักเกณฑ์ให้องค์กรระหว่างหมู่บ้านและตำบลเป็นหน่วยในการบริหารจัดการ ซึ่งในการผลักดันแนวคิดในการจัดการป่าไม้โดยชุมชนในประเทศไทยนั้น มีขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง ที่เป็นรูปธรรมคือความพยายามเสนอร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน ซึ่งเริ่มเข้มข้นมาตั้งแต่ปี 2535 อย่างไม่รู้กี่ตาม ล่วงเลยมาถึงปัจจุบัน ร่างดังกล่าวก็ยังคงไม่ผ่านสภา

ทั้งนี้ ป่าชุมชนมีหลายลักษณะ โสภิตา ยงยอด (2544: 37-38) จัดแบ่งไว้ 4 ลักษณะ กล่าวคือ ป่าช้า ป่าคอนปู่ตา ป่าวัด และป่าสาธารณะของชุมชน หรือ ในทางที่ต่างออกไป กล่าวได้ว่ามี 2 ลักษณะคือ ป่าชุมชน

อนุรักษ์ และป่าชุมชนเศรษฐกิจ ส่วนประโยชน์ของป่าชุมชนในวิถีชีวิตชาวบ้าน โดยหลักๆ ที่ชาวบ้านทั่วไปยอมรับกันดี (ไม่อุดมคติจนเกินไป) ก็คือ เป็นที่เก็บเห็ด เก็บฝืน แหล่งที่มาของอาหารป่า แหล่งยาสมุนไพร และเป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ (วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์และคณะ, 2532: 53)

ในทางที่ลึกซึ้งยิ่งไปกว่า ถูกถ่ายทอดโดยประสงค์ อุทัยประดิษฐ์ ปราชญ์ชาวบ้าน อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม กล่าวคือ ได้สะท้อนประโยชน์ของป่าชุมชนไว้ คือ ป่าเป็นทุกอย่างของชุมชนที่อยู่รอบป่า อาทิ เป็นโรงพยาบาล (แหล่งสมุนไพร) เป็นโรงอาหาร (แหล่งอาหาร) และเป็นโรงเรียน (แหล่งเรียนรู้) รวมทั้ง ป่ายังเกี่ยวพันกับคนตั้งแต่เกิดจนตาย กล่าวคือ พ่อแม่ของชาวบ้านหลายคนอาจแอบไปได้เสียกันในป่า ตอนอุ้มท้องก็ไปเอายาบำรุงครรภ์มาจากป่า ตอนคลอดเสร็จก็ไปเอาไม้ในป่ามาทำความร้อนให้นอนไฟ ตอนจะสร้างบ้านก็ได้ไม้ใหญ่จากป่า ตอนจะทำกินก็ต้องพึ่งไม้จากป่า พึ่งเก็บของป่า ตอนตายก็ต้องเอาไม้ในป่ามาเผา และแม้แต่ตอนทำอสังการก็ต้องใช้ไม้จากป่าอีก

อนึ่ง หลักการจัดการป่าชุมชนที่สำคัญคือ (1) ต้องยึดความต้องการของคนในชุมชนเป็นหลักในการบริหารจัดการ เนื่องจากจะส่งผลต่อการเข้าร่วมดูแลป่ามากหรือน้อยของคนในชุมชน (2) มีกฎระเบียบที่มีการให้คุณให้โทษซึ่งคนในชุมชนเห็นพ้องต้องกัน และ (3) มีความยืดหยุ่น อาทิ กฎเกณฑ์ต่างๆ ต้องปรับเปลี่ยนได้ภายใต้การเปลี่ยนแปลงและสถานการณ์ โดยการเห็นพ้องต้องกันของชาวบ้าน (วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์และคณะ, 2532: 92) ซึ่งจะเห็นว่าหน่วยบริการระดับท้องถิ่นที่ใกล้ชิดชาวบ้านมากที่สุดอย่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความเหมาะสมสูงสุดในการมีส่วนร่วม ประสานและอำนวยความสะดวกในการจัดการป่าโดยชุมชน

ทั้งนี้ ในทางหลักการ บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ควรเป็น คือ (1) รักษาขยายผลให้ป่าชุมชนมีความยั่งยืน ด้วยการออกกฎระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ตามวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ การแต่งตั้งเวรยามดูแลป่า (2) การประสานประโยชน์ เพราะว่าในป่ามีกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ (User) มากมาย เช่น กลุ่มเก็บเห็ด หน่อไม้ ตัดฝืน (3) การจัดทำแผนหรือแผนงานด้านการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (โกมล แพรกทอง, 2535)

อย่างไรก็ตาม ความท้าทายใหม่ของการจัดการป่าชุมชนในปัจจุบันก็คือ การจัดการป่าบนฐานของความเชื่อเริ่มไม่เห็นผลในหลายพื้นที่ จากที่ปัญหาที่เกิดขึ้นในหลายชุมชนก็คือ ระบบสังคมและวัฒนธรรม ถูกทำลายลงไปมากจนไม่สามารถเชื่อมโยงเข้ากับสิ่งแวดล้อมได้อย่างในอดีตเมื่อสังคมแบบทันสมัยเข้ามา อาทิ กลไกการลงโทษทางสังคม (Social sanction) ไม่เห็นผลในทางปฏิบัติ เมื่อกฎเกณฑ์ต่างๆ ภายใต้ระบบความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติเสื่อมความขลังลงไป เช่น ผลการวิจัยของวิจักษ์ รัตนวรรณ (2541: 86) และทรงคุณ จันทกรและคณะ (2542: 79) พบว่าคนขาดความเกรงกลัวในความเชื่อเกี่ยวกับการตัดไม้ในดอนปู่ตาว่าจะทำให้มีอันเป็นไป ช้ำร้ายไปกว่านั้น ในบางที่ฝืนป่าที่ศักดิ์สิทธิ์ถูกใช้เป็นที่กำจัดขยะของเทศบาล ในขณะที่ กฎเกณฑ์ที่มีวิธีคิดแบบทุนนิยม เช่น ตัดไม้จะต้องโดนปรับเป็นเงิน เห็นผลในทางปฏิบัติมากกว่า

4. “Best Practices” นโยบายการจัดการสิ่งแวดล้อมบนฐานของทุนทางสังคมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ในส่วนนี้ เป็นความพยายามในการนำเสนอกรณีตัวอย่างของการจัดการสิ่งแวดล้อมบนฐานของทุนทางสังคมโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งได้เชื่อมโยงเรื่องสิ่งแวดล้อมเข้ากับเรื่องวิถีชีวิตของผู้คน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของการจัดการสิ่งแวดล้อม จากที่เรื่องสิ่งแวดล้อมในตัวของมันเองมักจะถูกมองว่าเป็นเรื่องไกลตัว และมักขาดความตระหนักไป รวมทั้ง การมีส่วนร่วมของประชาชนในเรื่องของการจัดการสิ่งแวดล้อมจะต่ำกว่าการมีส่วนร่วมในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์ทางเศรษฐกิจหรือปากท้องและเรื่องสิทธิทางการเมืองดังที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว ด้วยเหตุนี้ การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบมีส่วนร่วมจึงจำเป็นต้องดึงเรื่องสิ่งแวดล้อมให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องปากท้องหรือเรื่องใกล้ตัว ซึ่งในที่นี้ ขอเสนอ Best practices ของการเชื่อมโยงสิ่งแวดล้อมเข้ากับเรื่องเศรษฐกิจชุมชน วิถีการประกอบอาชีพ และสิทธิชุมชน

4.1. การสนับสนุนการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน: มิติการเชื่อมโยงสิ่งแวดล้อมกับเศรษฐกิจชุมชน

การสนับสนุนการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่โดดเด่นนั้นมีอยู่หลายกรณี ในที่นี้ ขอเสนอกรณีการสนับสนุนการท่องเที่ยวของบ้านแพง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม โดยองค์การบริหารส่วนตำบล[§]

รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่บ้านแพง

โดยทั่วไป การท่องเที่ยวชุมชน เกิดขึ้นจาก 3 รูปแบบ คือ เกิดขึ้นจากแรงกระตุ้นของภาครัฐ การเกิดขึ้นตามภารกิจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเกิดขึ้นตามความต้องการของชุมชนในท้องถิ่นเอง (มิสรา สามารถ, 2543) ซึ่งรูปแบบสุดท้าย กล่าวได้ว่าเป็นการเกิดขึ้นบนฐานของทุนทางสังคมนั่นเอง ทั้งนี้ กรณีจุดเริ่มต้นของการพัฒนาการท่องเที่ยวที่บ้านแพงนั้น กล่าวได้ว่าเป็นการเกิดขึ้นจากความต้องการของชุมชนในท้องถิ่นเองเป็นหลัก กล่าวคือ ในชุมชนมีการพึ่งตนเองและความเข้มแข็งของกลุ่มท่องเที่ยว กะหม้อดำ ซึ่งการรวมตัวกันดังกล่าวเป็นทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมอยู่แล้ว (และมีมาก่อนนโยบาย OTOP ของรัฐ) ผนวกกับการที่พื้นที่มีภูมิวิเศษที่สวยงาม โดยบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐอื่นๆ เป็นเพียงการหนุนเสริม และผลักดันทุนทางสังคมที่มีอยู่ไปในทางที่เกิดประโยชน์สูงสุด นั่นคือ การต่อยอดสู่เรื่องการท่องเที่ยว เพื่อเชื่อมโยงภายนอกเข้ากับทุนทางสังคม และทุนทางทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน

สำหรับกิจกรรมการท่องเที่ยวของบ้านแพงหลักๆ คือ การศึกษาวิถีชีวิตและการท่องเที่ยว นั่งรถอีแต๋นชมรอบชุมชน ชมหม้อดำเพลิน รับประทานอาหารริมบึง และพักโฮมสเตย์ ส่วนกิจกรรมเสริมที่นักท่องเที่ยวสามารถร้องขอได้คือ การบายศรีสู่ขวัญ โฮมพาแลง (อาหารเย็น) ราเลี้ยง และการเล่นดนตรี

บทบาทของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวในชุมชน

บทบาทของชาวบ้านในชุมชนที่สำคัญคือการเป็นเจ้าของบ้าน (ร่วมแบ่งปันรอยยิ้มและความเป็นมิตรให้นักท่องเที่ยว) หลายคนเป็นมัคคุเทศก์นำเที่ยว หลายคนเป็นผู้บริหารจัดการทำผลิตภัณฑ์ชุมชน หลายกลุ่มนำผลิตภัณฑ์ชุมชนมาขายเพื่อเป็นของที่ระลึกสำหรับนักท่องเที่ยว หลายกลุ่มร่วมจัดแสดงให้ความบันเทิงแก่นักท่องเที่ยว และหลายครอบครัว ร่วมบริการโฮมสเตย์ (Home stay) ให้นักท่องเที่ยวด้วย ทั้งนี้ ชุมชนในรูปแบบ

[§] ขอขอบคุณ มยุรี ดุนทา นักส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคามที่ทำให้ได้เรียนรู้กรณีศึกษาที่โดดเด่นนี้

ของคณะกรรมการได้ร่วมกันกำหนดระเบียบและข้อปฏิบัติให้กับนักท่องเที่ยว รูปแบบการต้อนรับ เช่น การต้อนรับด้วยการบายศรีสู่ขวัญ การจัดระบบการสำรองที่พัก การลงทะเบียน และการบริการอาหาร

ในมิติของการประชาสัมพันธ์และกิจกรรมการท่องเที่ยว ชาวบ้านได้ร่วมกันออกแบบคำโฆษณา สัญลักษณ์ประจำถิ่น และกิจกรรมสำหรับนักท่องเที่ยว โดยพยายามยึดโยงกับของดี (ทุนทางสังคม) ในชุมชนทั้งหลายที่มีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นจุดท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่น่าสนใจ รูปแบบการให้บริการ พาหนะที่ใช้พาเที่ยว วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นที่ควรนำมานำเสนอต่อนักท่องเที่ยว และวิธีการจูงใจด้วยผลิตภัณฑ์ชุมชน

ทุนทางสังคมที่โดดเด่นในชุมชน

กล่าวได้ว่าทุนทางสังคมที่โดดเด่นในชุมชนซึ่งมีความสำคัญต่อการจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่คือ ความเข้มแข็งของกลุ่มทอเสื่อกกบ้านแพง ซึ่งถือเป็นกลุ่มที่สร้างสมทุนทางสังคมในชุมชนมาอย่างยาวนาน เนื่องจาก ผลิตภัณฑ์ชุมชนเป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวที่สำคัญ โดยกลุ่มนี้มีการก่อตั้งมาตั้งแต่ปี 2532 มีการระดมทุนในรูปของหุ้น ซึ่งสมาชิกสามารถถือหุ้นได้ไม่เกิน 10 หุ้น หุ้นละ 100 บาท โดยจะมีการแบ่งปันผลกำไรเป็นทุนการศึกษาให้บุตรของสมาชิกด้วย ในปัจจุบัน กลุ่มนี้ มีการขยายเครือข่ายออกไปอย่างกว้างขวาง โดยมีสมาชิกจาก 16 หมู่บ้าน มีความสามารถในการหาตลาดและปัจจัยการผลิต จนมีความเข้มแข็ง ทั้งในแง่ของกาผลิตและการตลาด

ความโดดเด่นของทุนทางสังคมของกลุ่มทอเสื่อกกสามารถสะท้อนได้จากคำสัมภาษณ์ของชวนพิศ อวบน้ำ ประธานกลุ่ม กล่าวคือ มีการรวมกลุ่มเข้มแข็ง มีการบริหารงานกันแบบเป็นกันเอง สมาชิกคุ้นเคยกันเสมือนพี่น้อง สามารถบอกกล่าวกันได้โดยไม่ติดใจกัน อีกทั้งมีการถ่ายทอดและเรียนรู้งานและทักษะจากกันและกัน รุ่นสู่รุ่น และพัฒนาความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการกับหน่วยงานราชการและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ ทำให้การขอความร่วมมือและการทำงานร่วมกันเป็นไปได้โดยง่าย

มากไปกว่านั้น กลุ่มยังสร้างเสริมทุนทางสังคมจากการปฏิสัมพันธ์กับภายนอกเพื่อเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ แล้วนำมาผสมผสานกับภูมิปัญญาที่มีอยู่ด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ และการเรียนรู้ระบบการบริหารจัดการ อาทิ หลักการตลาด และการจัดทำบัญชี เป็นต้น อย่างไรก็ตาม จุดเด่นของกลุ่มคือการปฏิสัมพันธ์กับภายนอก แต่มิได้พึ่งภายนอก กล่าวคือ มีความสามารถในการพึ่งตนเองสูง

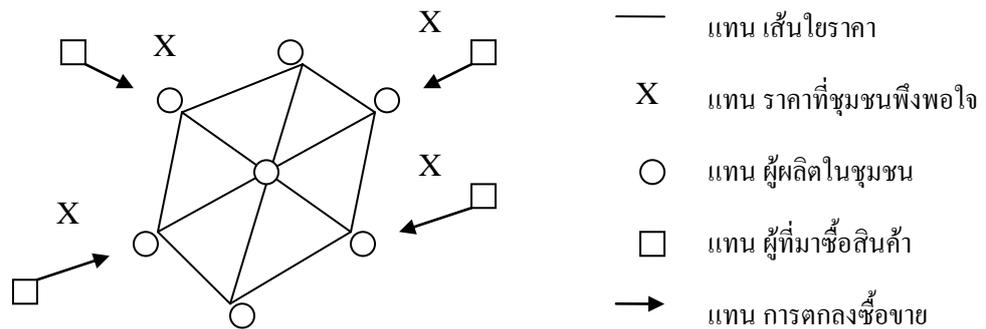
ทั้งนี้ สิ่งที่มีความน่าสนใจเกี่ยวกับทุนทางสังคมของกลุ่มนี้ก็คือการสะท้อนให้เห็นว่าการรวมกลุ่มที่เข้มแข็งสามารถสร้างอำนาจต่อรองกับตลาดหรือผู้ซื้อสินค้าที่เพิ่มขึ้นได้ด้วยระบบ “ได้ต้องได้ตามกัน ถึงจะยอมขาย” หรือมีการสร้าง “เส้นใยราคาของชุมชน” ขึ้น กล่าวคือ ผู้ผลิตในชุมชนจะยอมขายในราคาที่อ้างอิงจากคนอื่นในชุมชนเดียวกันเท่านั้น ทำให้ผู้ที่ต้องการผลิตภัณฑ์ในชุมชนต้องยอมซื้อในราคาเดียวกันหมด มิเช่นนั้น จะไม่ได้ผลผลิตออกไปเลย อนึ่ง ขอเรียกว่า “ชุมชนแบบแมงมุมบนเพดาน” เนื่องจาก จะมีเส้นใยราคาเหมือนแมงมุมมีเส้นใยที่แต่ละเส้นยึดโยงกัน ทำให้เกิดความเข้มแข็งแบบที่เส้นใยแมงมุมสามารถยึดเพดานได้ และถ้าต้องการเอาลงมาก็ต้องเอาลงมาหมดถึงจะได้

ทั้งนี้ จะต่างกับชุมชนที่ไม่มีการรวมกลุ่มหรือทุนทางสังคมในมิติการรวมกลุ่มไม่เข้มแข็ง เนื่องจาก ผู้ผลิตในชุมชนในลักษณะนี้จะไม่สนใจคนอื่นหรือมีคนทีพร้อมจะแตกแถวเสมอ กล่าวคือ เมื่อมีใครได้รับ

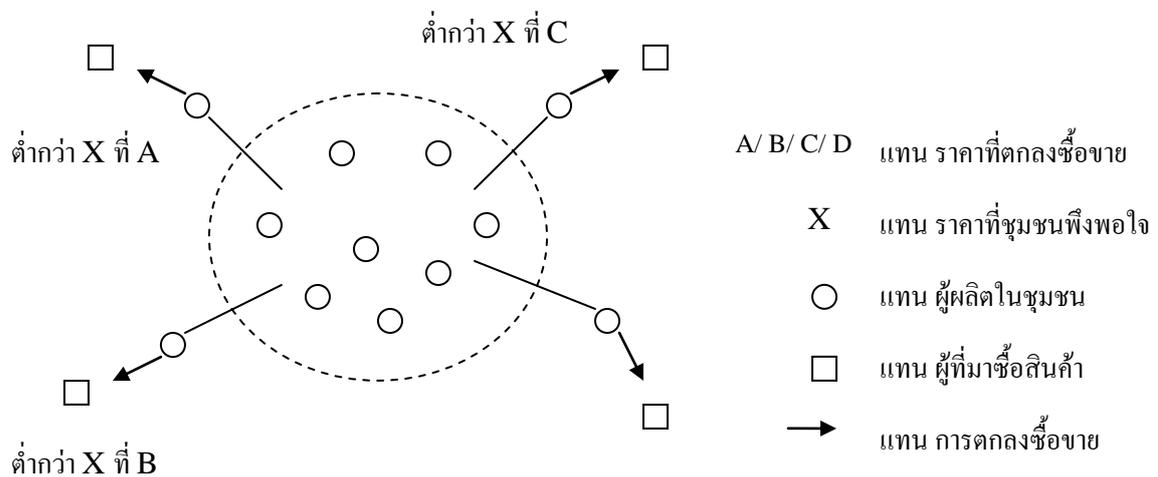
การเสนอราคาที่เป็นที่พอใจแล้วจะตัดสินใจขายผลิตภัณฑ์ในทันที ซึ่งการที่ผู้ซื้อเสนอราคาแล้วพบว่า มีผู้ผลิตในชุมชนที่ต้องการขายในราคาร้านอยู่เสมอ ย่อมทำให้ตลาดหรือผู้ซื้อที่มีอำนาจเหนือกว่าผู้ผลิต และผู้ผลิตก็จะเริ่มขาดวินัยและล้มตามกันไปในที่สุด อนึ่ง ขอเรียกว่า “ชุมชนแบบแมงแกงในข้อง” เนื่องจาก มีลักษณะคล้ายแมงแกงที่ถูกจับใส่รวมกันในข้อง ซึ่งสัตว์ชนิดนี้ จะพยายามไต่ขึ้นมาปากข้องเพื่อเอาตัวรอด โดยไม่ใส่ใจว่าจะต้องเหยียบแมงแกงตัวอื่นสักกี่ตัว ถึงจะขึ้นไปบนปากข้องได้

จากคำอธิบายข้างต้น สามารถทำความเข้าใจได้ผ่านแผนภาพ

แผนภาพที่ 1 แสดง “ชุมชนแบบแมงมบนพาดาน” กรณีชุมชนที่มีการรวมกลุ่มเข้มแข็ง

แผนภาพที่ 2 แสดง “ชุมชนแบบแมงแกงในข้อง” กรณีชุมชนที่ไม่มีการรวมกลุ่มหรือการรวมกลุ่มไม่เข้มแข็ง

บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลในการหนุนเสริมทุนทางสังคม

บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลในการหนุนเสริมทุนทางสังคมด้วยการสนับสนุนการ ท่องเที่ยวชุมชนนั้นมีอยู่หลายประการ เช่น การประสานและอำนวยความสะดวกหน่วยงาน รวมถึง นักวิชาการจากมหาวิทยาลัย มาให้ความรู้เรื่องการดำเนินธุรกิจในรูปแบบของวิสาหกิจชุมชน การจัดทำบัญชี การใช้เทคโนโลยีการผลิต และการวิเคราะห์การตลาด พัฒนาผลิตภัณฑ์ การบรรจุภัณฑ์ และกระบวนการจัดการ

ท่องเที่ยว พร้อมกันนั้น ยังแสดงบทบาทสนับสนุนงบประมาณตาม โครงการที่มีการนำเสนอขึ้นมาและการมอบสิ่งของให้ด้วย (อาทิ ตู้โชว์สินค้า) ทั้งนี้ ผู้บริหารท้องถิ่นได้สะท้อนว่ากลุ่มมีความเข้มแข็งเป็นทุนรอนอยู่แล้ว การให้การสนับสนุนงบประมาณเพื่อให้กลุ่มได้ไปดำเนินการเอง โดยไม่แทรกแซงจึงเป็นแนวทางที่เหมาะสม โดยองค์การบริหารส่วนตำบลพร้อมเสมอที่จะให้การสนับสนุนหรือให้ความร่วมมือกิจกรรมของชุมชน

นอกจากนั้น ด้วยเหตุที่แนวทางการจัดการท่องเที่ยวของบ้านแพง ใส่ใจต่อความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม ทำให้องค์การบริหารส่วนตำบลได้กำหนดมาตรฐานการจัดเก็บและกำจัดขยะมูลฝอย มาตรฐานการป้องกันและกำจัดสิ่งปฏิกูล และกวดขันกับกิจกรรมที่ทำลายสภาพแวดล้อม (มีบทลงโทษ) คู่ขนานกับการเพิ่มความพึงพอใจและสวัสดิการนักท่องเที่ยวด้วย อีกทั้งยังได้มีการตั้งคณะทำงานขึ้นมาดูแลเรื่องการจัดการการท่องเที่ยวโดยเฉพาะ ซึ่งคณะทำงานมีบทบาทในการช่วยเหลือในด้านการประชาสัมพันธ์ การปรับปรุงภูมิทัศน์และการพัฒนาด้านกายภาพของแหล่งท่องเที่ยว

อย่างไรก็ตาม เหนือสิ่งอื่นใด บทบาทสำคัญขององค์การบริหารส่วนตำบลที่ต้องกล่าวถึงคือ หน่วยงานได้มีการเชื่อมโยงการท่องเที่ยวเข้ากับทุนทางสังคมของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน ความรู้พื้นบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเอื้ออาทรของคนในชุมชน และใส่ใจต่อเรื่องการมีส่วนร่วมของชาวบ้านด้วย

ทั้งนี้ สำหรับการสร้างการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมการท่องเที่ยวขององค์การบริหารส่วนตำบลนั้น หน่วยงานได้ตระหนักในข้อจำกัดของการมีส่วนร่วมที่ว่าการมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางต่อเมื่อ ทุกฝ่ายสามารถสังเกตเห็นผลประโยชน์ที่ตนจะได้รับจากกิจกรรมการมีส่วนร่วมนั้น กล่าวคือ มีแนวโน้มเข้ามามีส่วนร่วมมาก ถ้าคาดหวังได้ว่าจะมีส่วนร่วมในการได้รับประโยชน์ด้วย ทั้งนี้ สิ่งที่องค์การบริหารส่วนตำบลพยายามทำคือ การระดมการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนการท่องเที่ยวเพื่อให้ทุกฝ่ายได้รับประโยชน์ร่วมกัน การเชิญตัวแทนฝ่ายๆ มาร่วมประชุมอย่างต่อเนื่อง การจัดกิจกรรมในเชิงของการระดมพลัง เช่น การดึงประชาชนมาร่วมกันเก็บขยะ และการเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจชุมชน อาทิ โยงให้เห็นประโยชน์ที่กลุ่มต่างๆ จะได้รับในทางเศรษฐกิจจากกิจกรรมการท่องเที่ยว เช่น กลุ่มทอเสื่อกก และกลุ่มหมอลำ เป็นต้น

อนึ่ง ในกรณีนี้ สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้เลยก็คือ นอกจากบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ที่หนุนเสริมแล้ว นโยบายของรัฐก็สามารถหนุนเสริมทุนทางสังคมของกรณีนี้ได้เป็นอย่างดีเช่นกัน กล่าวคือนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ที่มีเป้าหมายในการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นทุนทางสังคมแบบหนึ่งมาสร้างมูลค่าเพิ่ม โดยเชื่อมกับความต้องการของตลาด (Think globally, act locally) สามารถทำให้กลุ่มทอเสื่อกกเติบโตได้อย่างรวดเร็วมากยิ่งขึ้น ซึ่งในขณะเดียวกันนั้นการเติบโตของกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชนก็เป็นส่วนสำคัญของการเติบโตของการท่องเที่ยวในชุมชนคู่ขนานกันไป

ปัญหาและอุปสรรค

อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนที่บ้านแพงมีปัญหาและอุปสรรคหลายประการคือ ปัญหาการวางแผนที่ต้องสอดคล้องกับแผนพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดและแผนแม่บทเพื่อพัฒนาการ

ท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ปัญหาการปฏิบัติตามแผน ปัญหาช่องว่างระหว่างภาคธุรกิจ เอกชนกับผู้บริหารท้องถิ่น ปัญหาความซ้ำซ้อนของบทบาทองค์การบริหารส่วนจังหวัดและองค์การบริหาร ส่วนตำบล อุปสรรคจากข้อจำกัดของกฎหมาย อุปสรรคเรื่องงบประมาณ และอุปสรรคจากข้อจำกัดของการ เป็นมัลติเทสต์ (เช่น ไม่สามารถใช้ภาษาอังกฤษ)

มากไปกว่านั้น ปัญหาหลักที่เกิดขึ้นคือการท่องเที่ยวค่อนข้างชบเซา การประเมินมูลค่าที่ชุมชน ได้รับในเชิงเศรษฐกิจมีไม่มากนัก แต่ข้อค้นพบจากการเก็บข้อมูลของมยุรี คุณทา นักส่งเสริมการปกครอง ท้องถิ่นก็คือ การจัดการท่องเที่ยวชุมชน ทำให้ชาวบ้านภาคภูมิใจในหมู่บ้านและวัฒนธรรมตนเอง มีโอกาส แลกเปลี่ยนทัศนคติกับบุคคลภายนอก อัตราการอพยพไปใช้แรงงานต่างจังหวัดหรือต่างประเทศมีไม่มากเมื่อ เทียบกับชุมชนอื่นๆ อีกทั้งสร้างเสริมความสามัคคีในชุมชนจากการมีกิจกรรมร่วมกัน หรือ อีกนัยหนึ่งก็คือ การสร้างเสริมทุนทางสังคมที่มีอยู่ให้ทวีคูณขึ้นไป

แนวทางในการพัฒนา

สำหรับแนวทางในการพัฒนาในอนาคต ได้รับการสะท้อนจากผู้นำท้องถิ่น คือ การพัฒนา โครงสร้างพื้นฐาน (เช่น ป้ายบอกทาง สวน ชุมพักผ่อน และม้านั่ง เป็นต้น) การใช้ช่องทางการ ประชาสัมพันธ์ที่หลากหลายมากขึ้น (เช่น แผ่นพับ เว็บไซต์ และจดหมายข่าว) การประสานกับบริษัทนำ ท่องเที่ยว การพัฒนาเรื่องบรรจุภัณฑ์สินค้าชุมชน การเชื่อมโยงกับเรื่องการปฏิบัติธรรม การยกระดับโฮมสเตย์ การฝึกอบรมมัลติเทสต์ชาวบ้าน (ฝึกการใช้ภาษาอังกฤษเบื้องต้น) และการเพิ่มเติมกิจกรรมการท่องเที่ยว เช่น กิจกรรมเชิงอนุรักษ์อย่างการพายเรือคายัก การจัดให้มีแพกลางน้ำและเรือปั่น รวมถึง กิจกรรมที่สร้างความ ตื่นเต้น เช่น การแข่งขันทอดเสื่อกกหรือแปรรูปผลิตภัณฑ์

4.2. การส่งเสริมการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม: มติการเชื่อมโยงสิ่งแวดล้อมเข้ากับวิถีการ ประกอบอาชีพ

4.2.1. การส่งเสริมการทำเกษตรแบบผสมผสานและการทำเกษตรแบบประณีต

ลักษณะของการทำเกษตรแบบผสมผสานและการทำเกษตรแบบประณีต

การทำเกษตรแบบผสมผสานและการทำเกษตรแบบประณีตเป็นการใส่ใจต่อสิ่งแวดล้อมพร้อมไป กับการใส่ใจต่อวิถีการพึ่งตนเองหรือการมีหลักประกันภัยชีวิต ทั้งนี้ เกษตรผสมผสานคือการเน้นปลูกพืชที่ หลากหลาย หรือ การปฏิเสศการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการพาณิชย์แบบเต็มที เพราะแนวทางดังกล่าวคือ หนทางสู่การพึ่งพาตลาดโลกที่ยากจะคาดเดาได้ ซึ่งทำให้ชีวิตเกษตรกรขาดหลักประกัน อนึ่ง สำหรับ เกษตรแบบประณีต คือ การสร้างหลักประกันความมั่นคงทางอาหาร โดยใช้พื้นที่ไม่มาก กล่าวคือ ใช้เพียง หนึ่งไร่ ซึ่งเป็นการลบล้างข้อกล่าวหาโดยทั่วไปที่ว่าเกษตรทฤษฎีใหม่หรือเกษตรผสมผสานไม่สามารถ เกิดขึ้นได้สำหรับเกษตรกรที่มีพื้นที่น้อย เนื่องจาก หนึ่งไร่ก็สร้างสรรค์เกษตรที่ยั่งยืนได้

ทุนทางสังคมที่โดดเด่น

ตัวอย่างที่ดีของการสร้างสมและใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมว่าด้วยการสร้างประกันภัยชีวิต เกษตรกรด้วยการทำเกษตรแบบผสมผสานและการทำเกษตรแบบประณีตเกิดขึ้นในหลายพื้นที่ อาทิ กรณีพ่อ

ผอง เกตพิบูลย์ที่อำเภอพล พ่อบุญเต็ม ชัยลาที่อำเภอเวียงใหญ่ และพ่อทัศน กระยอมที่อำเภอเวียงน้อย จังหวัดขอนแก่น

กรณีของพ่อผองนั้น จากการค่อยๆ เดินรอยตามพระราชดำริว่าด้วยเกษตรทฤษฎีใหม่ภายหลังจากเกษียณอายุ เมื่อปี พ.ศ.2534 ปัจจุบันสวนของพ่อผองกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ของคนทั่วทุกสารทิศ ถึงวิธีการผลิตแบบพอเพียง ซึ่งเริ่มจากการปลูกพืชพื้นเมืองในอีสาน ซึ่งคนอีสานนิยมบริโภคโดยทั่วไป (เริ่มปลูกสิ่งที่อยากกิน) และปลูกอย่างหลากหลาย เพื่อให้ระบบนิเวศที่พึ่งปรารถนาเกิดขึ้น และสร้างความหลากหลายทางชีวภาพให้เกิดขึ้นในพื้นที่ของตนเอง โดยหัวใจของการทำเกษตรของพ่อผองก็คือแหล่งน้ำที่พอเพียง

ทุนทางสังคมที่เกิดจากการระเบิดจากภายในข้างต้น ไม่ได้หยุดนิ่ง หากแต่ได้ขยายออกไป กลายเป็นทุนทางสังคมที่เข้มแข็งขึ้น เมื่อมีการสร้างเครือข่ายกับทุนทางสังคมในที่อื่น เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน และในท้ายที่สุด ไร่ของพ่อผองกลายเป็นศูนย์กลางหรือศูนย์ประสานทุนทางสังคมของเครือข่ายในนามมหาวิทยาลัยภูมิปัญญาไทยอีสานคีนถิ่น ที่ทำการกลุ่มเกษตรผสมผสาน และเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านอีสาน ซึ่งมีผู้คนมากหน้าหลายตาเข้าไปรับประโยชน์ทั้งจากการเรียนรู้และการบริโภคผลผลิตจากทุนทางสังคมที่เกิดและงอกงามในพื้นที่ชุมชนบ้านโนนพริกแห่งนั้น

บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลในการหนุนเสริมทุนทางสังคม

หลังจากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่ของในหลวง รวมไปถึง แนวคิดเกษตรอินทรีย์ได้รับความสำคัญอย่างจริงจัง จนกลายเป็นประเด็นของชาติ การค้นหาแบบอย่างที่ดีเพื่อเป็นต้นแบบให้กับคนอื่นจึงเกิดขึ้น โดยหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งที่ใดที่มีทุนทางสังคมในเรื่องนี้ที่โดดเด่นก็จะได้รับการต่อยอดอย่างเข้มข้น ผ่านงบประมาณที่ตั้งไว้สำหรับโครงการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรอินทรีย์ ซึ่งพื้นที่บ้านโนนพริกของพ่อผองเป็นหนึ่งในนั้น

มีหน่วยงานภาครัฐมุ่งเข้ามาส่งเสริมทุนทางสังคมในพื้นที่ของพ่อผองอย่างกว้างขวาง รวมไปถึงองค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่ ทำให้แปลงที่เคยเงียบเหงากลายเป็นศูนย์สารพัดในปัจจุบัน เกิดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานหลายประการ เพื่อให้กลายเป็นแหล่งศึกษาดูงาน เช่น การสร้างห้องน้ำ การจัดสร้างอาคารอเนกประสงค์ กล่าวคือ เป็นที่ประชุม และเป็นที่ตั้งของศูนย์ต่างๆ ที่มีชื่อเรียกอย่างหลากหลาย ตามแต่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ ศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนและ โรงเรียนเกษตรกรของสำนักงานเกษตร และ โรงเรียนแก่นของอำเภอพล (มหาคไทย) อีกทั้งเป็นที่สร้างสมและต่อยอดเครือข่ายทุนทางสังคมของพ่อผอง คือ มหาวิทยาลัยภูมิปัญญาไทยอีสานคีนถิ่น ที่ทำการกลุ่มเกษตรผสมผสาน และเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านอีสาน

นอกจากนั้น บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลที่สำคัญยังรวมถึงการประชาสัมพันธ์ และประสานกลุ่มต่างๆ ที่สนใจเข้ามาเรียนรู้ดูงาน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเกษตรกร กลุ่มข้าราชการ หรือ กลุ่มนักเรียนและนิสิตนักศึกษา โดยองค์การบริหารส่วนตำบลตั้งเป้าในการพัฒนาท้องถิ่นให้มุ่งเน้นการทำเกษตรแบบผสมผสานและแบบประณีตดังที่มีตัวอย่างดี ๆ ปรากฏให้เห็นนั้น กล่าวคือ ต้องการให้เกษตรกรในพื้นที่เข้าไปเรียนรู้และนำไปพัฒนาไร่นาของตนเองต่อไป

ปัญหาและอุปสรรค

ชาวบ้านได้สะท้อนความเห็นเกี่ยวกับไร่ของพ่อผองไว้หลายประการ ในด้านบวกคือ หลายคนภูมิใจที่พื้นที่กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ของพื้นที่อื่นๆ ทว่า ในด้านลบคือ มีคนสะท้อนว่าการพัฒนาในหมู่บ้านกระจุกตัวอยู่เฉพาะที่ไร่ของไร่พ่อผอง กล่าวคือ หน่วยงานราชการรวมถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมุ่งตรงไปส่งเสริมพื้นที่พ่อผอง ซึ่งในมุมมองชาวบ้านมองว่าทำไปเพื่อเอาหน้า หรือ ต้องการ Show case สำหรับผู้ใหญ่ (นักการเมือง หรือ ข้าราชการชั้นสูง) ที่ผ่านมาในพื้นที่ จะได้พาไปดูได้ว่าพื้นที่ที่รับผิดชอบมีความสำเร็จในการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียง

นอกจากนั้น ชาวบ้านยังสะท้อนว่ามีสมาชิกในหมู่บ้านไม่มากที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับไร่พ่อผอง โดยเฉพาะผู้ที่ไม่ได้เป็นเครือญาติทางตรงจะไม่ได้เกี่ยวข้อง ส่วนใหญ่จะถูกเกณฑ์ไปเมื่อมีโครงการที่ต้องการให้คนจำนวนมากมาเข้าร่วม หรือ กิจกรรมเชิงการอบรม โดยมีไร่พ่อผองเป็นสถานที่จัดอบรม เพื่อดึงงบประมาณเข้ามา โดยชาวบ้านจะได้รับประโยชน์ตอบแทนเป็นครั้งๆ ไป

อนึ่ง เมื่อถามว่าทำไมหลายครัวเรือนไม่ได้พัฒนาไร่นาของตนเองตามแนวของพ่อผอง ทั้งที่ตัวอย่างความสำเร็จอยู่ใกล้ๆ เสียงสะท้อนก็คือ ในทางปฏิบัติการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตมีต้นทุนที่สูง และชาวบ้านทราบดีว่าการณิของพ่อผองนั้น กว่าจะกลายมาเป็นแหล่งเรียนรู้ นั้น มีการระดมทุนจากภาครัฐไปส่งเสริมมากขนาดไหน โดยเฉพาะเกษตรแบบประณีต (จนทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าเกษตรแบบประณีต เป็นการเกษตรที่ลงทุนสูง)

จากข้างต้นได้สะท้อนปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญบางประการคือ (1) ทุนทางสังคมของกรณีนี้ ยังไม่ได้เป็นทุนทางสังคมของทั้งชุมชน หากแต่เป็นทุนทางสังคมที่มีศูนย์กลาง นั่นคือ ไร่ของพ่อผอง ทำให้ผู้ที่อยู่ร่วมชุมชนแต่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับไร่ของพ่อผอง ก็จะขาดการเกี่ยวข้องกับทุนทางสังคมตามไปด้วย (2) การส่งเสริมของรัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นการระดมการส่งเสริมภายใต้ฐานคิดที่ต้องการ Show case เท่านั้นเอง จึงทำให้เท่าที่เป็นอยู่ การส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในภาพรวม ยังไม่เกิดขึ้นอย่างจริงจังเท่าใดนัก เสมือนว่ามีพื้นที่ที่โดดเด่นอยู่บ้างก็พอแล้ว (3) แนวทางการส่งเสริมไปสู่เกษตรผสมผสานและเกษตรแบบประณีต มีต้นทุนที่สูง

แนวทางในการพัฒนา

อย่างน้อยที่สุด องค์การบริหารส่วนตำบลก็ควรมีเป้าหมายในการให้เกษตรกรในพื้นที่เข้าไปเรียนรู้การทำเกษตรแบบผสมผสานและแบบประณีตในไร่พ่อผองแล้วนำกลับไปพัฒนาไร่นาของตนเองต่อไป แม้จะยังไม่เห็นผลในเชิงรูปธรรมมากนัก แต่ก็ยังเป็นแนวทางการพัฒนาที่ดี ซึ่งถ้าจัดให้มีการศึกษาดูงานมากขึ้น พร้อมทั้งมีการติดตามผล โอกาสขยายผลเพื่อนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายของหน่วยงานก็จะมากขึ้นตามไปด้วย นอกจากนี้ แนวทางที่เป็นไปได้อีกประการหนึ่งที่หน่วยงานระดับท้องถิ่นนี้จะต้องตระหนักถึงก็คือ การส่งเสริมอย่างกระจุกกระจายให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ มิใช่การกระจุกตัวของการส่งเสริมอย่างที่เป็นอยู่ โดยเป้าหมายของการส่งเสริมต้องชัดเจนว่าเพื่อให้ประชาชนอยู่ได้อย่างยั่งยืน จึงไม่จำเป็นที่จะต้องได้อย่างกรณีพ่อผองร้อยเปอร์เซ็นต์ ซึ่งอาจจะมีต้นทุนที่สูง

4.2.2. การส่งเสริมการทำเกษตรกรรมในเมือง

ลักษณะของเกษตรกรรมในเมือง

เกษตรกรรมในเมืองหากมองในมิติสิ่งแวดล้อมก็คือการเพิ่มสีเขียวให้กับเมือง ซึ่งการเพิ่มสีเขียวนั้นเป็นเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมในเมืองที่สำคัญ ทั้งนี้ ในยุคที่ที่ดินในเมืองถูกตีค่าเป็นทรัพย์สิน (อสังหาริมทรัพย์) ในเชิงพาณิชย์ไปเสียสิ้น ซึ่งมูลค่าของที่ดินแทบจะหลุดลอยออกไปจากจำนวนเม็ดเงิน ความสมบูรณ์โดยธรรมชาติของดิน และคุณค่าในเชิงจิตวิญญาณของดิน (ความมีชีวิตของดิน) ทว่า แปรผันไปตามทำเลที่ตั้ง ขนาดใช้สอย และสภาพแวดล้อมอื่นๆ ที่มนุษย์อุปโลกน์ขึ้นมา (เช่น การอยู่ใกล้รถไฟฟ้าหรือทางด่วน) ทำให้ผู้คนในเมืองแทบจะทั้งหมดคิดไปทางเดียวกันว่าที่ดินมีไว้สร้างที่อยู่อาศัย (ทั้งอยู่เองและให้คนอื่นซื้อหรือเช่าอยู่) สถานประกอบการ หรือ อาคารพาณิชย์ ซึ่งนำไปสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มในเชิงของตัวเงิน ดังนั้น การใช้ที่ดินในเมือง (และบริเวณรอบ หรือ บริเวณที่กำลังกลายเป็นเมือง) อย่างคุ้มค่ามากที่สุดในยุคปัจจุบันก็คือ การใช้ที่ดินที่นำไปสู่มูลค่าในเชิงตัวเงินที่มากที่สุดนั่นเอง

วิถีคิดข้างต้น กลายเป็นเรื่องธรรมดาไปโดยปริยาย จากการกลืนกินระบบคิดของผู้คนของทุนนิยมซึ่งมีฐานคิดว่าถ้ามีเงินก็สามารถมีทุกอย่าง เพราะเงินเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน โดยละเอียดที่จะคิดไปว่าวิถีคิดนั้นนำไปสู่การยึดติดและพึ่งพาเงิน ซึ่งผันแปรมูลค่าไปได้ทุกขณะ ทำให้ไม่ยั่งยืน จึงกล่าวได้ว่าการตีค่าที่ดิน (และทรัพย์สินในดิน) เพียงมูลค่าในตัวเงิน ทำให้ละเอียดที่จะพึ่งพิงสิ่งที่ถาวรหรือยั่งยืนอย่างแท้จริง นั่นคือที่ดินในฐานะที่เป็นทรัพยากรธรรมชาตินั้นในตัวของมันเองไม่ใช่จำนวนเงินที่ตีค่าที่ดินนั้น อาทิ เมื่อขาดแคลนอาหาร มีเงินก็เชื่อว่าจะมีอาหารบริโภค ในขณะที่ ดินที่ถูกตีค่าเป็นเงินต่างหากที่จะสร้างอาหารขึ้นมาให้ได้

การเข้าถึงปรัชญาที่ตรงข้ามกับวิถีคิดของคนทั่วไปในปัจจุบันดังกล่าว มีตัวอย่างให้เห็นในชุมชนเมืองแห่งหนึ่ง ในจังหวัดมหาสารคาม กล่าวคือ ในบริเวณโดยรอบของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งหากจะเทียบเคียงไปแล้ว ก็สามารถกล่าวได้ว่ามีสภาพความเป็นเมืองไม่ต่างอะไรจากตัวเมืองมหาสารคาม หรือเมืองใหญ่อื่นๆ เลย ทว่า ความพิเศษอยู่ที่ ในชุมชนเมืองดังกล่าว มีกลุ่มผู้ก่อกลุ่มหนึ่ง ซึ่งสังคมสมัยใหม่ทำให้พวกเขาวิถีชีวิตแบบคนเมืองทุกประการ แต่ได้ร่วมกันสร้างและรักษาวัฒนธรรมแบบชานาชาวไร่ ขึ้นมา ด้วยการยื่นหยัดทำการเกษตร แทนที่จะค้นหาวิธีการในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้ดินตามวิถีคิดแบบทุนนิยม ด้วยเหตุผลประการสำคัญก็คือ การสร้างความมั่นคงทางอาหารให้เกิดขึ้น นั่นคือ การตอบคำถามว่าทำไมต้องอาศัยจมูกของชาวชนบทหายใจ ในเมื่อในเมืองก็ทำการเกษตรได้

ทุนทางสังคมที่โดดเด่น

ผลพลอยได้จากการทำเกษตรกรรมในเมืองก็คือนำไปสู่การมีกิจกรรมร่วมกันของชีวิตคนเมืองที่ปกติแล้วจะต่างคนต่างอยู่ ซึ่งเอื้อให้เกิดความเอื้ออาทรต่อกัน และนำไปสู่การลดการพึ่งพาอาหารจากตลาดที่ราคาผันผวนตลอดเวลา ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพึ่งตัวเองต่อไปของกลุ่ม นอกจากนี้ การมีพื้นที่ทำการเกษตรของตนเองของชุมชนในเมืองที่บริเวณโดยรอบของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ทำให้กลุ่มคนชราในชุมชนเมืองที่ก้าวตามความว่องไวของสังคมทุนนิยมไม่ทัน ยังคงรับรู้ถึงคุณค่าในตนเอง กล่าวคือเกษตรกรรมในเมืองเรียกคืนคุณค่าของคนชราในโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมที่ค่าของคนอยู่ที่ผลของงาน และ

งานที่มีค่าก็คืองานที่เกิดจากการแก่งแย่งแข่งขันหรือช่วงชิงกัน ซึ่งไม่มีที่ว่างให้แก่คนชราเลย (กระทั่งคนชราต้องสูญเสียคุณค่าของตนเองไป) มากกว่าไปกว่านี้ เกษตรกรรมในเมืองยังเป็นรากฐานของระบบสวัสดิการชุมชนเมืองที่จะเป็นหลักประกันชีวิตมั่นคงของผู้คน เพราะอย่างน้อยที่สุด ผู้ร่วมทำเกษตรกรรมในเมืองถูกการันตีว่า ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม พวกเขาจะสามารถอิ่มท้องได้ ด้วยทรัพย์สินที่งอกออกมาจากดิน ไม่ใช่เม็ดเงินที่มาแทนที่คุณค่าของเม็ดดิน

บทบาทของเทศบาลในการหนุนเสริมทุนทางสังคม

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ กล่าวคือ เทศบาลตำบลท่าขออนยาง ได้มีโครงการหลายโครงการที่มีส่วนส่งเสริมการทำเกษตรกรรมในพื้นที่เมือง อาทิ โครงการส่งเสริมการปลูกผักสวนครัวรั้วกินได้ โครงการส่งเสริมการประกอบอาชีพตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โครงการจัดหาตลาดลานค้าชุมชนให้รวมทั้ง โครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อต่อการทำเกษตรกรรมในเมืองทั้งหลาย อาทิ เรื่องการพัฒนาแหล่งน้ำ

นอกจากนี้ โครงการส่งเสริมความสามัคคีและวัฒนธรรมประเพณีในชุมชนที่เทศบาลทำอยู่ อาทิ โครงการส่งเสริมการจัดกิจกรรมประเพณีท้องถิ่นและโครงการสนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่น ก็มีผลสำคัญในการรักษาเกษตรกรรมในเมือง เนื่องจาก ความสามัคคีและวัฒนธรรมประเพณีในชุมชนล้วนมีรากฐานมาจากการเกษตรกรรม

ปัญหาและอุปสรรค

ปัจจุบัน ปฏิเสธไม่ได้ว่าความตระหนักในการรักษาที่ดินท่ามกลางราคาที่ดินที่แพงขึ้นเรื่อยๆ มีแนวโน้มลดลง ทำให้เกษตรกรรมในเมืองมีแนวโน้มถูกเปลี่ยนให้เป็นสิ่งก่อสร้างมากขึ้นเรื่อยๆ นอกจากนั้นเป็นการยากที่จะหาผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่พาคอนอื่นคิดใหม่จากการเปลี่ยนที่ดินเป็นเงินสู่การเปลี่ยนที่ดินเป็นอาหาร อีกทั้งชีวิตเมืองที่บีบรัดคนมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้เกษตรกรรมในเมืองภายในรั้วบ้านเกิดขึ้นน้อย เมื่อผู้คนคิดกันว่าซื้อเอาง่ายกว่า และความจริงก็เป็นอย่างนั้น จากที่ตลาดชุมชนมีกระจุกกระจายอยู่เต็มไปหมดในพื้นที่เมือง

ปัญหาและอุปสรรคในแง่ของการจัดการของเทศบาลก็มีอยู่มากเช่นกัน กล่าวคือ พื้นที่ท่าขออนยางเป็นพื้นที่ที่กระบวนการกลายเป็นเมือง (Urbanization) ยังไม่สมบูรณ์ กล่าวคือ มีทั้งพื้นที่ที่มีห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ตั้งอยู่ (บิ๊กซี) พื้นที่ที่ติดกับมหาวิทยาลัย พื้นที่ชนบทแบบเกษตรดั้งเดิม และพื้นที่ที่ยังคงมีกลุ่มวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง (ชาวน้อย) ด้วยเหตุนี้ การบริหารจัดการจึงยากลำบากจากความหลากหลายของลักษณะพื้นที่ กล่าวคือ เป็นทั้งการบริหารเมือง และการบริหารชนบท และต้องเน้นทั้งการบริหารเศรษฐกิจ และการบริหารสังคมวัฒนธรรม อีกทั้งภายในเทศบาลเองก็มีการเมืองภายในที่เข้มข้น โดยแต่ละกลุ่มการเมืองมีฐานมวลชนของตนเอง ทำให้เรื่องการจัดการเกษตรกรรมในเมือง กลายเป็นเรื่องที่มีความสำคัญในระดับรองๆ ลงไป ท่ามกลางปัญหาจำนวนมากที่เทศบาลต้องเผชิญ ทั้งปัญหาทั่วไปที่พบเห็นในสังคมเมือง ปัญหาทั่วไปที่พบเห็นในสังคมชนบท และปัญหาการเมืองภายใน

แนวทางในการพัฒนา

การผลักดันผ่านแนวคิดการพึ่งตนเอง เช่น ลดการซื้อผักสวนครัวด้วยการปลูกเอง จะช่วยหนุนให้เกษตรกรในเมืองขยายตัวได้ โดยเฉพาะการทำเกษตรกรรมในพื้นที่บ้าน เนื่องจาก การเปิดรับแนวคิดดังกล่าวในสังคมไทยเกิดขึ้นได้ง่ายเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เพราะเกี่ยวโยงกับพระราชดำรัสของในหลวง นอกจากนี้ การโยกเกษตรกรในเมืองเข้ากับการเพิ่มพื้นที่สีเขียวเพื่อลดภาวะโลกร้อนที่เป็นที่ตื่นตระหนกสำหรับคนเมืองก็จะช่วยหนุนการขับเคลื่อนเรื่องนี้ได้เช่นเดียวกัน

4.2.3. การส่งเสริมการกลับมาไถนาของควาย

ทุนทางสังคมที่โดดเด่น

การใช้ควายไถนา เริ่มกลับมาปรากฏให้เห็นมากขึ้นในยุคปัจจุบัน หลังจากที่ราคาน้ำมันเชื้อเพลิงเพิ่มสูงขึ้น อาทิ ในตำบลแคน อำเภอบึงสามพัน จังหวัดมหาสารคาม และในตำบลบ้านหัน อำเภอโนนศิลา จังหวัดขอนแก่น ทั้งนี้ อุตสาหกรรมของการมีควายก็คือ นอกจากไถให้แปลงตนเองแล้ว ยังสามารถไถให้แปลงคนอื่นได้ด้วย ซึ่งโดยทั่วไป ค่าแรงจะอยู่ที่ไร่ละ 120 บาท พร้อมกันนั้น การมีควายนอกจากเอาไว้ใช้ได้เองแล้วยังสามารถเอาไปให้ผู้อื่นเช่าได้ด้วย ซึ่งการเช่าควายเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาไปสู่การก่อเกิดของเครือข่ายควายวัวขึ้น

สำหรับกรณีที่ยากหิบบกมานำเสนอคือ กรณีบ้านโคกกลางและบ้านด้าย ตำบลแคน อำเภอบึงสามพัน จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งมีทุนทางสังคมที่มีคุณค่าเป็นแกนกลาง โดยข้อค้นพบก็คือควายสามารถสรรค์สร้างชุมชนนี้ได้หลากหลายมิติ และมีส่วนสำคัญในการปรับตัวของชุมชนเพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น

ทั้งนี้ กรณีบ้านด้ายมีการจัดตั้งธนาคารควายขึ้นมาด้วย เพื่อให้ผู้ที่ต้องการใช้ควายไถนาสามารถมากู้ยืมควายจากธนาคารไปใช้ได้ นอกจากนี้ เมื่อควายยังคงมีคุณค่าอยู่ จึงมีการริเริ่มแนวคิดควาย-วัวชุมชนขึ้น นั่นคือ การให้ควาย-วัวเป็นสมบัติร่วมกันของชุมชน ซึ่งเป็นการเปลี่ยนฐานคิดจากเดิมไปอย่างมาก กล่าวคือ แต่เดิมควาย วัวในชุมชนที่ไร้ทุนทางสังคม คือ ทรัพย์สินส่วนบุคคลโดยไม่ต้องสงสัย มากไปกว่านั้น ในหลายชุมชนมีความขัดแย้งขึ้นจากการขโมยควาย วัวของกัน ซึ่งภาพของการเป็นของใครคนใดคนหนึ่ง ทำให้นอกจากควาย วัวจะกลายเป็นทรัพย์สินแล้ว สังคมยังแยกของเขาของเราแม้แต่ในไร่ในนาด้วย

การหลายความเป็นสมบัติส่วนตัวสู่การเป็นของส่วนรวมหรือเป็นสมาชิกหนึ่งของชุมชนของควาย วัว หรือ แนวคิดควาย วัวชุมชน เกิดขึ้น โดยมีพ่อประสงค์ อุทัยประดิษฐ์ ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นแกนแกนในการสร้างสมทุนทางสังคมดังกล่าว ทั้งนี้ พ่อประสงค์เป็นอดีตทหารผ่านศึก ซึ่งหลังจากปลดประจำการในปี พ.ศ.2517 คนและเพื่อนทหารได้เงินมาก่อนหนึ่ง จึงนำมารวมกลุ่มซื้อควาย และได้ตั้งเป็นกลุ่มควายขึ้นตั้งแต่นั้นมา โดยมีกติการ่วมกันว่าหลังจากนำความไปผสมพันธุ์กันแล้ว ลูกควายตัวที่สอง จะต้องตกเป็นของกลุ่มซึ่งสมาชิกกลุ่มสามารถนำไปเป็นแม่พันธุ์ได้ อันหมายความว่าควายของกลุ่มจะต้องเป็นตัวเมียเท่านั้น ถ้าเป็นตัวผู้จะต้องนำไปขายแล้วซื้อตัวเมียมาแทน หรือ จะเรียกอีกอย่างก็คือเป็นการเลี้ยงต่อลูก ซึ่งเป็นระบบสวัสดิการชุมชนแบบหนึ่ง

อนึ่ง ในภายหลังมีการใช้หลักการเดียวกันไปก่อตั้งกลุ่มวัวขึ้น และกลุ่มควายวัวก็ได้ขยายจากระดับกลุ่มสู่ระดับชุมชน โดยพ่อประสงค์สะท้อนว่าในทุกวันนี้ ควาย วัวที่เป็นของส่วนรวมมีประจำไว้ให้ผสมพันธุ์แทบจะทุกบ้านแล้ว

นอกจากนั้น เมื่อชุมชนมีควาย วัวอยู่มาก ในชุมชนจึงมีทุนทางสังคมที่นำไปสู่การลดภาระทางด้านการแสวงหาปัจจัยการผลิตร่วมด้วย กล่าวคือ มีการรวมกลุ่มกันนำมูลควาย วัวของแต่ละบ้านมากองรวมกันแล้วประมวล ค้ายหลักการเรื่องการเล่นแชร์ แต่เป็น “แชร์จีควาย จีวัว” เพื่อผลักดันได้รับโอกาสในการลดภาระเรื่องปัจจัยการผลิตซึ่งมีราคาแพงขึ้นในทุกปีการเพาะปลูก และในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ใช้กันเองในชุมชนแล้วแบ่งเท่ากันอาจจะยังไม่พอเพียงสำหรับบางครัวเรือนที่ต้องผลิตเป็นจำนวนมาก อนึ่ง สำหรับเงินที่ได้มาจากการประมวล กลุ่มจะเก็บไว้ในรูปของกองทุน เพื่อช่วยเหลือด้านการผลิตหรือการตลาดแก่สมาชิก และจะมีการปันผลให้สมาชิกทุกสิ้นปี แบบเดียวกับระบบสหกรณ์

บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลในการหนุนเสริมทุนทางสังคม

องค์การบริหารส่วนตำบลแคนใต้เข้าร่วมสนับสนุนในเรื่องควายๆ นี้ด้วย กล่าวคือ เข้าร่วมร่วมดำเนินโครงการโรงเรียนสอนควายให้ไถนา ซึ่งมีการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนนานถึง 15 วัน เพื่อการันตีว่าเรียนแล้ว ควายจะไถนาได้จริงและมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ องค์การบริหารส่วนตำบลยังแสดงบทบาทถ่ายทอดทุนทางสังคมในพื้นที่ให้เป็นที่รับรู้ในวงกว้างด้วย เนื่องจาก มีความโดดเด่นในแง่ของการจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ ทั้งนี้ เนื่องจากในพื้นที่ของท้องถิ่นยังมีประเด็นเรื่องป่าชุมชนที่เข้มแข็งด้วย ทำให้ องค์การบริหารส่วนตำบลแห่งนี้ มีบทบาทเด่นในการหนุนการดูแลป่าของชาวบ้านด้วย โดยเฉพาะในเชิงของการจัดกระบวนการแนวอนุรักษ์ โดยดึงเอาชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเยาวชน

ปัญหาและอุปสรรค

เงื่อนไขสำคัญของการใช้ควายไถนามีอยู่สองประการ คือ มีควายแล้วก็ต้องมีผู้ชาย และจะใช้ควายก็ต้องฝึกควาย กล่าวคือ ฝึกควายให้ไถนา (ฝึกให้เทียมแอก) เนื่องจาก ไม่ใช่ว่าควายทุกตัวสามารถไถนาได้ ดังนั้น ชาวบ้านจึงเลือกใช้รถไถมากกว่าใช้ควาย ซึ่งในทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์แบบดั้งเดิม การใช้เทคโนโลยีการผลิตเข้ามาช่วย ย่อมลดค่าเสียโอกาสได้มากกว่า จากที่มีประสิทธิภาพสูงกว่า กล่าวคือ ความรวดเร็วของการใช้เทคโนโลยี ทำให้ชาวบ้านสามารถนำเวลาที่เหลือไปทำกิจกรรมอย่างอื่นได้ อาทิ เปลี่ยนมาใช้รถไถแล้วเอาเวลาจากการใช้ควายไถนาไปปลูกผัก และเปลี่ยนจากการลงแขกเกี่ยวข้าวเป็นใช้รถเกี่ยวข้าว ซึ่งแม้จะมีการสูญเสียจากที่เทคโนโลยียังไม่สมบูรณ์แบบ เช่น ได้ผลผลิตน้อยกว่าเกี่ยวด้วยคน แต่ก็เร็วกว่ามาก จนสามารถมีเวลาไปทำอาชีพเสริมอื่นๆ ได้ เช่น ทำผลิตภัณฑ์ชุมชนขาย

ข้างต้น กลายเป็นปัญหาและอุปสรรคสำคัญของการขับเคลื่อนแนวคิดการกลับมาไถนาของควาย ยิ่งประกอบด้วยความเปลี่ยนแปลงของวิถีคิดชาวบ้าน ที่บางคนมีมุมมองว่าควายได้เปลี่ยนแปลงไป (เหมือนการเปลี่ยนแปลงของคนรุ่นใหม่ ซึ่งมีแนวโน้มใฝ่ความสะดวกสบายและทนความลำบากได้น้อยลง) ทำให้ไม่อยากใช้ควายไถนา เพราะสงสารควาย อย่างไรก็ตาม ความพิเศษของหมู่บ้านที่กล่าวถึงนี้ก็คือ ทุนทางสังคมว่าด้วยคนกับควายยังเข้มแข็งอยู่มาก อีกทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ยังคงให้ความสำคัญกับวิถี

คั้งเดิมของชาวบ้านอยู่มาก และพยายามส่งเสริมให้คงอยู่ต่อไป จนทำให้แนวทางการไถนาของควายนี้อยู่ถูกขับเคลื่อนกันต่อไปในหลายๆ คริวเรือน

แนวทางในการพัฒนา

วิสัยทัศน์ของท้องถิ่นตำบลแคนมองไปถึงการเชื่อมโยงเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนและสิ่งแวดล้อมยั่งยืน มีการให้ความสำคัญกับดิน น้ำ ป่า และการเกษตรกรรมในฐานะที่มีความสัมพันธ์กัน จึงเป็นฐานที่ดีในการพัฒนาพื้นที่ หากได้นำเอาวิสัยทัศน์ดังกล่าวไปขับเคลื่อนในรูปยุทธศาสตร์ที่เป็นรูปธรรม โดยความสำคัญของควายได้เกี่ยวพันโดยตรงต่อเกษตรกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เพราะในขณะที่เทคโนโลยีการผลิตทั้งหลายมีผลต่อการสร้างมลพิษทางใดทางหนึ่ง แต่ควายไม่ได้สร้างมลพิษใดๆ ในทางตรงกันข้าม มูลของควาย กลายเป็นคุณค่าทางอาหารในดินได้ ดังนั้น การส่งเสริมการใช้ควายไถนาจึงเป็นเรื่องเดียวกันกับการขับเคลื่อนตามวิสัยทัศน์ของท้องถิ่นในข้างต้น

4.3. การหนุนเสริมการจัดการป่าชุมชน: มติการเชื่อมโยงสิ่งแวดล้อมกับสิทธิชุมชน

ลักษณะของการจัดการป่าชุมชน

ในที่นี้ ขอนำเสนอการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ป่าน้อยที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้ ข้อมูลจากภาพถ่ายดาวเทียม ปี 2541 บ่งชี้ว่าทั้งจังหวัดมีป่าเหลือเพียง 8,250 ไร่ หรือ คิดเป็นร้อยละ 0.62 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยอำเภอชื่นชมเป็นอำเภอที่มีป่าหลงเหลืออยู่มากที่สุด และป่าชุมชนโคกข้าวก็เป็นป่าที่มีพื้นที่ป่ามากที่สุดในอำเภอชื่นชม จึงขอเสนอกรณีการจัดการป่าชุมชนโคกข้าวแห่งนี้ ซึ่งมีพื้นที่ 5,387 ไร่ ครอบคลุม 1 อำเภอ 3 ตำบล 9 หมู่บ้าน โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เข้ามาร่วมหนุนเสริมการจัดการป่ามีหลายแห่ง แต่ที่โดดเด่นคือ องค์การบริหารส่วนตำบลชื่นชม**

ทั้งนี้ ป่าชุมชนโคกข้าว เป็นป่าสงวนแห่งชาติในปี 2506 โดยก่อนหน้านี้อำเภอแห่งนี้ก็เหมือนป่าแห่งอื่นๆ กล่าวคือ ชาวบ้านเข้าไปแผ้วถางป่าเพื่อทำการเกษตร และมีการใช้ประโยชน์อย่างขาดการควบคุม จนถึงปี 2537 มีการจัดโครงการฝึกอบรมราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รสทป.) โดยสำนักงานป่าไม้เขตจังหวัดมหาสารคาม สำนักงานป่าไม้เขตจังหวัดขอนแก่น ส่วนป้องกันและปราบปรามที่ 2 (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) และกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในภาค 2 ส่วนแยกที่ 1 จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้น

ทุนทางสังคมที่โดดเด่น

ในปี 2540 ชาวบ้านที่เข้ารับการอบรม รสทป. ได้รวมตัวกันจัดตั้งองค์กรดูแลรักษาป่าโคกข้าว โดยมีคณะกรรมการบริหารจัดการป่าชุมชน ชื่อว่า “คณะกรรมการราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่าโคกข้าว” ซึ่งบริหารจัดการป่าชุมชน ด้วยคณะกรรมการ 33 คน (ปัจจุบันชาย 30 หญิง 3 ส่วนใหญ่อายุมากกว่า 45 ปี มี 25 คนจบแค่ประถม ในขณะที่มีเพียงคนเดียวที่จบปริญญาตรี มี 26 คนที่มีสมาชิกในครัวเรือน 4 – 7 คน มี 14 คน ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมากกว่า 40 ปี) แบ่งเป็น 6 ฝ่าย คือ ฝ่ายอำนวยการ ฝ่ายป้องกันและปราบปราม ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ฝ่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่า ฝ่ายเพาะชำ และฝ่ายจัดหารายได้

** ขอขอบคุณ หนูเกตุ ศรีหารัตน์ ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลชื่นชมที่ทำให้ได้เรียนรู้กรณีที่โดดเด่นนี้

ทั้งนี้ การจัดการป่าโคกข้าวโดยชุมชน มีการวางแผนการพัฒนาป่าชุมชนที่เน้นพัฒนาตามความต้องการของชุมชน มีกิจกรรมปลูกต้นไม้เพื่อใช้ไม้พินในครัวเรือน ขายเสริมรายได้ และมุ่งประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อม มีการอาศัยระบบความเชื่อในการจัดการป่า และการสร้างให้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการจัดการป่าชุมชน จนในปี 2542 หมู่บ้านชื่นชมได้รับเลือกเป็นหมู่บ้าน/ชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ดีเด่น เป็นการตอกย้ำความโดดเด่นของทุนทางสังคมในการจัดการป่า

บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลในการหนุนเสริมทุนทางสังคม

องค์การบริหารส่วนตำบลชื่นชมมีบทบาทสำคัญในการจัดการป่าชุมชนโคกข้าวหลายประการ ตั้งแต่ร่วมกับชุมชนตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าองค์การราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รสทป.) โดยสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลชื่นชมบางส่วนได้ร่วมเป็นสมาชิก รสทป. ด้วย ไปจนถึงการกำหนดเขตป่าชุมชน การตั้งกฎ ระเบียบ ข้อบังคับในการอนุรักษ์ป่าชุมชน การจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน โดยคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนและความสอดคล้องกับความต้องการของประชาชน รวมถึง การกำหนดกรอบการปฏิบัติและ ผู้รับผิดชอบกิจกรรมตามแผนที่ชัดเจน

ในการปฏิบัติตามแผน องค์การบริหารส่วนตำบลชื่นชมได้อนุมัติงบประมาณเพื่อดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนตามแผน เช่น เพื่อการประชาสัมพันธ์ความสำคัญของป่า เพื่อการจัดฝึกอบรมและการสร้างจิตสำนึกรักป่า ทั้งที่หน่วยงานริเริ่มเองและจากการพิจารณาโครงการเกี่ยวกับป่าที่เสนอมารับงบประมาณสนับสนุนจากกลุ่มต่างๆ อีกทั้งมีการจ้างเวรยามดูแลป่า การวางมาตรการป้องกันการเกิดไฟป่า และมีการติดตามประเมินผลแผน รวมถึง การเตรียมความพร้อมเพื่อการจัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

นอกจากนั้น ในมิติการจัดการป่าชุมชนที่เข้มแข็งอยู่แล้วโดยชาวบ้าน องค์การบริหารส่วนตำบลชื่นชมจึงไม่ได้มีบทบาทเพียงการนำการพัฒนาโดยดึงประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม หากแต่ยังเข้าไปมีส่วนร่วมกับการดำเนินกิจกรรมของชุมชนด้วย (ชุมชนนำ ท้องถิ่นหนุน) อาทิ เข้าร่วมประชุมกับคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อกำหนดแนวทางการฟื้นฟูป่า และร่วมกับประชาชนในการทำกิจกรรมปลูกป่า บำรุงรักษาต้นไม้ ในขณะเดียวกัน องค์การบริหารส่วนตำบลยังแสดงบทบาทในฐานะที่เป็นตัวกลาง เช่น การประสานเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้เข้ามาแนะนำรูปแบบการดำเนินการจัดการป่าชุมชนให้แก่ชาวบ้าน

ปัญหาและอุปสรรค

แนวคิดปลูกป่าทดแทนมีข้อจำกัด กล่าวคือ การขอให้ปลูกใหม่ทดแทนมีปัญหาคือ เป็นไปไม่ได้ที่คนจะปลูกป่าได้ดีกว่าระบบนิเวศที่เป็นอยู่ เช่น นกขณะทำรังมีการคาบเมล็ดพันธุ์พืชไปคาบไป ดังนั้น ป่าหมดไม่ว่าคนจะปลูกใหม่ได้เหมือนเก่า การช่วยกันรักษาผืนป่าที่มีอยู่ให้ดีที่สุด จึงเป็นหนทางที่สมเหตุสมผลกว่า ซึ่งเป็นเรื่องยาก

นอกจากนั้น ปัญหาและอุปสรรคสำคัญที่เกิดขึ้นคือความเชื่อมั่นในศักยภาพของภาครัฐในการจัดการป่าของชาวบ้านมีน้อย โดยในจังหวัดมหาสารคามมีประเด็นที่จิตใจชาวบ้าน คือ ภาครัฐเคยมีการส่งเสริมการทำนาเกลือขึ้นที่อำเภอบรบือ ซึ่งนำไปสู่สิ่งที่ชาวบ้านเรียกว่าสถานการณ์น้ำเสียว จากที่มีการตัดไม้จากป่ามาต้มเกลือ โดยสถานการณ์นั้นชัดเจนว่ารัฐจับมือกับทุนทำลายป่า ชุมชนต่างๆ จึงหมดความหวังที่จะฝากให้รัฐรักษาป่าของชุมชนแทน และเรียกร้องที่จะบริหารจัดการป่ากันเอง เพราะเห็นว่าหน่วยงานรัฐ

ไม่ได้สนใจอย่างจริงจัง หรือ ผู้ที่จริงจังก็เป็นแค่ผู้น้อยด้วยอำนาจจะขับเคลื่อนให้เกิดผล นอกจากนั้น ระบบราชการยังแยกส่วนเกินจะเชื่อมั่นได้ เช่น แยกงานป่าออกจากงานที่ดิน ทั้งที่ป่าออกจากดิน กล่าวคือ เป็นหนึ่งเดียวกัน

มากไปกว่านั้น ประวัติศาสตร์ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐในการพิทักษ์ป่าในอดีตในลักษณะอื่นๆ ก็มีมาอย่างเข้มข้นมากเช่นกัน อาทิ ภาครัฐเคยจะขับชาวบ้านออกไปจากสิทธิในป่าด้วยการจะยึดป่าให้เป็นพื้นที่พุทธอุทยาน นำพระสงฆ์เข้ามา ทว่า ในท้ายที่สุดชาวบ้านได้ร่วมกันขับไล่พระออกไป และครั้งหนึ่ง ตัวแทนชาวบ้านเข้าไปร่วมประชุมกับภาครัฐ ถึงขั้นชี้หน้าด่าระดับอธิบดีกรมป่าไม้ (ชาวบ้านเรียก อธิบดี กรมต่อไม้) ที่โทษชาวบ้านว่าเป็นต้นเหตุของการทำลายป่า นอกจากนั้น ยังมีกรณีที่ชาวบ้านกับหน่วยราชการถกเถียงกันเรื่องงบประมาณ โดยหาทางออกไม่เจอ กระทั่ง ชาวบ้านถึงขั้นเสนอให้เจ้าหน้าที่รัฐที่เถียงด้วยมาต่อมว้ยกันแล้วเอาเงินค่ามว้ยเข้ากองทุน

จากข้างต้น การขาดความเชื่อมั่นหรือดั่งเงาในศักยภาพของภาครัฐในการจัดการป่า ด้วยเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ จึงกลายเป็นปัญหาและอุปสรรคสำคัญของการร่วมมือกันพัฒนา

อีกประเด็นหนึ่ง ในปัจจุบัน การควบคุมการทำลายป่าโดยมิตินความเชื่อ ลดทอนประสิทธิภาพลงไปมาก จากที่คนไม่เกรงกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าว่าจะสามารถทำให้ตนมีอันเป็นไปได้หากคนเข้าไปตัดป่าพร้อมกันนั้น กลไกทางสังคมในการลงโทษผู้ตัดไม้เกินกว่าที่กำหนดยังไม่ใช่ว่าเป็นรูปธรรม อีกทั้งประชาชนมีลักษณะคล้ายตามกัน ทำให้เมื่อมีคนตัดไม้ได้ คนอื่นก็คิดว่าสามารถทำได้บ้าง จึงไปทำลายป่าเพิ่มเติมไปอีก ดังนั้น หากไม่มีกลไกลงโทษทางสังคม การควบคุมการทำลายป่า ก็จะไม่เกิดผล

แนวทางในการพัฒนา

ในภาพรวม สิ่งที่ต้องทำคือการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐกับประชาชนให้ดีขึ้น เพื่อปรับเปลี่ยนทัศนคติของประชาชนต่อภาครัฐ อันจะนำไปสู่ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมเชิงการอนุรักษ์ร่วมกัน อนึ่ง สำหรับการพัฒนาบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จากการสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณเกี่ยวกับสิ่งที่องค์การบริหารส่วนตำบลชั้นชมควรทำเพิ่มเติม พบว่าเสียงสะท้อนของประชาชนต้องการให้ องค์การบริหารส่วนตำบลชั้นชมสนับสนุนงบประมาณให้มากขึ้น พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเกี่ยวกับป่า เช่น ทำถนน แนวเขตป่า ขุดสระน้ำ และสร้างศาลา อีกทั้งมีความต่อเนื่องในการดูแลป่าร่วมกับประชาชนมากขึ้น

นอกจากนั้น บทบาทที่ผ่านมาขององค์การบริหารส่วนตำบลชั้นชมที่ขาดความโดดเด่นในมุมมองของประชาชน คือ การสอดส่องดูแลผู้กระทำความผิดในส่วนที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน การแก้ปัญหาผู้กระทำความผิด ระเบียบ ข้อบังคับ และการแก้ไขปัญหาข้อพิพาทในเรื่องแนวเขตป่าชุมชนกับราษฎรที่มีที่ดินติดกับป่า ดังนั้น องค์การบริหารส่วนตำบลจึงควรใส่ใจกับการพัฒนากลไกของหน่วยงานในประเด็นเหล่านี้

อย่างไรก็ตาม ในประเด็นของการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยองค์การบริหารส่วนตำบลพบว่า สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลชั้นชมเห็นด้วยเพียงร้อยละ 50 ส่วนสมาชิก ราษฎร. ที่เห็นด้วยมีเพียงร้อยละ 36.36 เท่านั้น

สำหรับการพัฒนาบทบาทของชุมชนในการดูแลป่าของตนเอง คือ ชุมชนควรเพิ่มประสิทธิภาพของมาตรการคว่ำบาตรทางสังคม เช่น หากใครตัดต้นไม้เกินที่ตกลงกันไว้ จะต้องถูกตำหนิจากเพื่อนบ้าน หรือ

ถูกประธานผ่านหอกระจายข่าวชุมชน นอกจากนั้น ชุมชนควรร่วมกับเครือข่ายต่างๆ ผลักดัน พระราชบัญญัติ
ป่าชุมชนให้ต่อเนื่อง และเรียกร้องให้รัฐบาลประมาณมาซื้อป่าที่มีการรุกกล้าคืนให้ชุมชน

สรุป

เรื่องทุนทางสังคมและนโยบายพื้นฐานของทุนทางสังคม เป็นสิ่งที่ไม่ใหม่ในแง่ของการถูกพูดถึง
เช่น ทุนทางสังคมถูกกล่าวถึงในฐานะที่เป็นเป้าประสงค์ของการพัฒนาจังหวัด (Goal) กรณีจังหวัด
มหาสารคาม แต่ใหม่ในแง่ของการขับเคลื่อนอย่างจริงจัง โดยงานชิ้นนี้ พยายามอธิบายฐานแนวคิดและ
นำเสนอกรณีตัวอย่างที่โดดเด่นในมิติของการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น บนฐาน
ของทุนทางสังคม ด้วยการเชื่อมโยงสิ่งแวดล้อมเข้ากับเศรษฐกิจชุมชน วิธีการประกอบอาชีพ และสิทธิ
ชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกรณีของสนับสนุนการจัดการท่องเที่ยวชุมชนแบบยั่งยืน การส่งเสริมการเกษตรที่เป็น
มิตรกับสิ่งแวดล้อม และการหนุนเสริมการจัดการป่าชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. คู่มือแนวทางการบริหารและจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบของ
องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.). กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2548.
- การประชุมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ครั้งที่ 3. กระบวนทัศน์วิจัยเพื่อท้องถิ่น: จุดเปลี่ยนการพัฒนา. สำนักงาน
สนับสนุนการวิจัย, 2548.
- โกมล แพรกทอง. บทบาทของประชาชนและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมจัดการป่า
ชุมชน. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับป่าชุมชน. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2535.
- ชูศักดิ์ สุทธิสา และคณะ. การจัดระเบียบแนวคิดในการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวบ้าน. มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, 2538.
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิชาการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย,
2548.
- ปิยะพงษ์ บุญบงก์. การกำหนดนโยบายสาธารณะ: กระบวนทัศน์ แนวทาง ตัวแบบ กรอบ และเทคนิค.
กรุงเทพฯ: เสมาธรรม, 2552.
- ปิยะพงษ์ บุญบงก์และคณะ. ปัญหาการกระจายอำนาจและการปกครองส่วนท้องถิ่น : สะท้อนผ่านการ
เคลื่อนไหวของขบวนการประชาชน. รายงานการวิจัย, 2547.
- มิตรรา สามารถ. การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น ในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ.
กรุงเทพฯ: สถาบันดำรงราชานุภาพ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย, 2543.
- ขงยุทธ พึ่งวงศ์ญาติ. รายงานการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้:
กรณีศึกษาหมู่บ้านที่อำเภอปากช่อง จ.นครราชสีมา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542
- โสภิตา ขงยอด. ภูมิปัญญาชาวบ้านอีสานในการอนุรักษ์ป่าดอนปู่ตา: ชุมชนบ้านดอนสารสรพัฒนา ต.วังแวง
อ.แกดำ จ.มหาสารคาม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2544.
- ทรงคุณ จันทจรและคณะ. ศักยภาพทางนิเวศวิทยาและยุทธวิธีการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากป่า
วัฒนธรรม อ.แกดำ จ.มหาสารคาม. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, 2542.
- วิจักษ์ รัตนวรรณ. ภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวอำเภอห้วยผึ้ง จ.กาฬสินธุ์.
รายงานการค้นคว้าอิสระ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2541.
- วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์และคณะ. การติดตามและประเมินผลโครงการปลูกป่าชุมชนของสมาคมพัฒนาประชากร
และชุมชน. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2532.
- วรวิมล โรมรัตนพันธ์. ทูทางสังคม: กระบวนทัศน์ใหม่ในการจัดการสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: ฟิสิกส์
เซ็นเตอร์, 2551.
- วีระศักดิ์ เครือเทพ. นวัตกรรมสร้างสรรค์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2548.

อัจฉรา รักยุติธรรม, ผู้เรียบเรียง. **เกษตรกรรมยั่งยืน: หลากหลายมุมมองส่องทางเกษตรกรรมไทย.**

นนทบุรี: คณะกรรมการจัดงานเกษตรกรรมยั่งยืน, 2548.

อุษาวดี พูลพิพัฒน์. การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน: กรณีศึกษาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในประเทศไทย.

จุลสารการท่องเที่ยว 21, 4 (ต.ค.-ธ.ค. 2545) 38-53.

Butler, Glenys. **Sustainable communities: the important role of local government in building social capital.** 2nd Future of Australia's Country Towns Conference, 2005.

Burton, C.H. and Turner, C. **Manure Management: Treatment strategies for sustainable Agriculture.** Wrest Park : Silsoe Research Institute, 2003.

Considine, Mark. **Public Policy: A Critical Approach.** Melbourne: Macmillan Education Australia, 1994.

Drysek, John S. **Discursive democracy: Politics, policy, and political science.** New York: Cambridge University Press, 1994.

Dye, Thomas R. **Understanding Public Policy.** Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1981.

Edwards, Bob, Micheal W. Foiey, and Mario Diaui. **Beyond Tocqueville : Civil Society and the Social Capital Debate in Comparative Perspective.** Hanover : Tufts University, 2001.

Field, John. **Social Capital.** London and New York : Routledge, 2003.

Fine, Ben. **Social Capital versus Social Theory: Political economy and social science at the turn of the millennium.** London and New York : Routledge, 2001.

Friedman, Thomas L. **The Lexus and the Olive Tree: Understanding the Globalization.** New York : Anchor Books, 1999.

Fukuyama. **Trust: the social virtues and the creation of prosperity.** London : Hamish Hamilton, 1995.

Geertz, Clifford. **Local knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology.** New York: Basic Books, 1983.

Hajer, Maarten and Hendrik Wagenaar. **Deliberative Policy Analysis: Understanding Governance in the Network Society.** Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Harriss, John. **Depoliticizing development : The World Bank and social capital.** London: Anthem Press, 2001.

Higgins, Vaughan and Geoffrey Lawrence. **Agricultural governance : globalization and the new politics of regulation.** London : Routledge, 2005.

Johnson, David, Bruce Headey and Ben Jensen. **Communities, Social Capital and Public Policy: Literature Review.** Melbourne Institute Working Paper No.26/ 03, 2003.

Lin, Nam. **Social Capital : A Theory of Social Structure and Action.** Cambridge : Cambridge University Press, 2001.

Peter deLeon. **Democracy and the Policy Sciences.** New York: State University of New York Press,

1997.

- Pretty, Jules N. **Regenerating agriculture : policies and practice for sustainability and self-reliance.** London : Earthscan Publications Ltd., 1995.
- Putnam, Robert D. **Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy.** Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1993.
- Putnam, Robert D. **Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community.** New York: Simon and Schuster, 2000.
- Putnam, Robert D. editor, **Democracies in Flux : The evolution of social capital in contemporary society.** New York : OXFORD University Press, 2002.
- Redclift, M.R., Lekakis, J. N. and Zanas, G. P. **Agriculture and world trade liberalisation : socio-environmental perspectives on the common agricultural policy.** New York : CABI Pub., 1999.
- Roberts, Martin and Martin Roche. **Quantifying social capital: measuring the intangible in the local policy context.** Centre for Applied Social Research, University of Wolverhampton, undated.
- Shafritz, Jay M., Layne, Karen S. and Borick, Christopher P. **Classics of Public Policy.** New York: Pearson Education, 2005.
- Skidmore, Paul, Kirsten Bound and Hannah Lownsborough. **Do policies to promote community participation in governance build social capital?** (Online) November, 2006.
- Taylor, Marilyn. **Public Policy in the Community.** New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Velasquez, Jerry and the others. **Innovative Communities: People-centred Approaches to Environmental Management in the Asia-Pacific Region.** New York: United Nations University Press, 2005.
- Vern Hughes. **Putting Community in Community Building and the Social in Social Capital: What Governments Can and Can't do.** Forum on Capacity Building and Social Capital, Centre for Public Policy, University of Melbourne, 2003.
- Walker, Ann. **Understanding Social Capital within Community/ Government Policy Networks.** School of Government, Victoria University of Wellington, undated.
- Wallis, Joe and Brian E. Dollery. **Local Government and Social Capital.** University of Otago Economics Discussion Papers No.0207, 2002.